

HOOFDSTUK 1

GRONINGEN, ACHTERLAND VAN HERMAN DERK LOUWES

1.1 INLEIDING

H.D. Louwes voelde zich sterk verbonden met het Groninger land dat voor hem zijn thuishaven bleef, ook toen zijn werkterrein zich in zijn latere leven verplaatste van Groningen naar Den Haag en Rotterdam. Hierdoor was hij vaak genoodzaakt in het westen te overnachten. In verband met buitenlandse reizen was hij meerdere malen wekenlang van huis. Ongeacht of hij verbleef in het binnen- of in het buitenland, Louwes nam dagelijks telefonisch contact op met zijn echtgenote op de boerderij in de Westpolder.¹ Zo onderhield hij zijn relatie met zijn geboortegrond en bleef hij betrokken bij de ontwikkelingen in zijn gezin en op zijn bedrijf. Als hij in Nederland verbleef bracht hij de weekeinden thuis door. Daar vond hij, wandelend over de dijk aan de Waddenzee, de rust voor het ontwikkelen van nieuwe ideeën waarmee hij zijn medewerkers op landelijk niveau regelmatig verraste.²

In het eerste deel van dit hoofdstuk worden de historische ontwikkelingen in de provincie Groningen belicht als achtergrond van de leefwereld van H.D. Louwes. In het tweede deel ga ik in op de Westpolder waarmee hij zich, met alles wat in hem was, verbonden voelde.³ In de Westpolder waren de onderlinge verhoudingen minder scherp dan in andere delen van de provincie Groningen. Dit vond mede zijn oorsprong in de woelige jaren in de tweede helft van de negentiende eeuw, waarin zijn stiefgrootvader, D.R. Mansholt, een belangrijke rol speelde. Deze had niet alleen veel invloed in de Westpolder, hij maakte ook een grote, blijvende indruk op de jeugdige Louwes. Dit was voor mij een reden, meer expliciet aandacht te besteden aan Mansholt. De schijnwerper wordt echter vooral gericht op de jonge Louwes. Hij groeide op in een gezin met een open oog voor de maatschappelijke en politieke beroeringen van die periode, die op hem als kind en als jongeman sterk inwerkten. Hij zoog als het ware de informatie op die via zijn familiekring tot hem kwam. Zijn leergierigheid kwam hem daarbij goed van pas en in zijn schooljaren greep hij de opgedane kennis aan om er een eigen invulling aan te geven. Geschiedenis en talen waren zijn favoriete schoolvakken. Als lid van de Rederijkerskamer had hij een vruchtbare oefenschool in het houden van spreekbeurten, waar hij later veel profijt van zou hebben. Aandacht wordt besteed aan zijn optreden als jonge boer bij de plaatselijke landbouww organisatie, aangesloten bij de Groninger Maatschappij van Landbouw (GML). Het hoofdstuk sluit af in 1920 toen hij op zesentwintigjarige leeftijd

trouwde en zijn vader opvolgde als zelfstandige boer op de ouderlijke boerderij.

1.2 GRONINGEN, ACHTERLAND VAN HERMAN DERK LOUWES

ONTWIKKELINGEN OP CULTUREEL, POLITIEK EN LANDBOUWKUN- DIG GEBIED

Met de totstandkoming van de Bataafse Republiek drong de Verlichting verder door in Nederland. Niet alleen kreeg de scheiding tussen staat en maatschappij haar beslag, de Verlichting zag de Nederlanders allereerst als burgers van één vaderland, zonder onderscheid naar religie. In haar eerste grondwet (1798) erkende de Republiek godsdienstvrijheid voor alle ingezetenen. Dit had tot gevolg dat niet alleen de leden van de officiële protestantse kerk, maar ook tot dan toe achtergestelde groepen - protestanten met afwijkende opvattingen, joden en katholieken - formeel gelijke rechten kregen. Ondanks verzet van de gevestigde gereformeerden zou de formele en principiële gelijkstelling van de katholieken - ongeveer eenderde van de bevolking - nooit meer ongedaan worden gemaakt. In weerwil van deze formele gelijkstelling duurde in de praktijk de achterstelling nog geruime tijd voort. Na de invoering van de scheiding tussen staat en maatschappij zette vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw een omgekeerd proces in van wederzijdse doordringing van staat en maatschappij, die zich ten slotte manifesteerde als de verzuiling.⁴

VAN CULTUREEL ISOLEMENT NAAR CULTURELE EMANCIPATIE

Na de totstandkoming van de Bataafse Republiek doorbrak de provincie Groningen het culturele isolement waarin zij zich tot dan toe bevond.⁵ Hierbij speelde de provinciale afdeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die in 1791 was opgericht, een belangrijke rol.⁶ Het Nut had tot doel om 'naar de beginselen van de christelijke godsdienst [het] algemeen volksgeluk te bevorderen.' Tot de gewenste algemeen-christelijke zedelijkheid behoorde ook het besef dat ieder zich van zijn eigen stand bewust was en zich dienovereenkomstig diende te gedragen.⁷

In de provincie Groningen was de invloedrijke dominee J.A. Uilkens te Eenum de motor achter het in 1800 in het leven roepen van een Nutsdepartement in het Marnegebied.⁸ Uilkens had zich verdiept in de problematiek van de landbouw en werd later benoemd tot hoogleraar in de 'landhuishoudkunde' aan de universiteit van Groningen. Hij stond op het standpunt dat geschoolde predikanten een bijdrage zouden leveren aan de verbetering van de beschaving. Omdat theologiestudenten verplicht werden zijn colleges te volgen, zouden de toekomstige dominees met hun veronderstelde geestelijk

overzicht ook betere landbouwmethoden aan hun gemeenteleden kunnen voorhouden. Deze lijn van vooruitgang werd overgenomen door P. Hofstede de Groot (1802-1886), die in 1829 tot hoogleraar te Groningen was benoemd. Voordien was hij twee jaar predikant geweest in Ulrum. Hij was één van de drijvende krachten achter de vrijzinnige stroming in het protestantisme, de zogenaamde 'Groninger richting.' Hofstede de Groot benadrukte het eigen gemoedsleven van de gelovige; hij pleitte voor een verregaande vrijheid van geestelijke ontwikkeling en voor religieuze verdraagzaamheid.⁹ Mede door zijn invloed lag in de preken rond 1832 de nadruk op het vermijden van leergeschillen op de kansel. Opvoedende betogen kwamen in de plaats van boetedoeningen. Van de predikant werd in feite verwacht dat hij even hard werkte voor een lezing voor het Nut als voor zijn preek, en dat er niet zoveel verschil tussen deze beide zou bestaan. Hofstede de Groot, die constateerde dat de werkelijke toestand op de landbouwbedrijven achterbleef bij de gewenste situatie, zag scholing als een belangrijk middel om de beoogde veranderingen te bereiken.¹⁰

Onderwijs had daarnaast een belangrijke functie als doorgeefluik van ideologieën.¹¹ Daarom besteedde Hofstede de Groot niet alleen veel tijd aan zijn hoogleraarschap, maar ook aan zijn ambt als schoolopziener. Zijn ideaal was een school die wel van staatswege werd ingericht, maar waarin de onderwijzer toch de bijbelse verhalen zou vertellen. Van hem werd verwacht dat hij steeds met eerbied sprak over de kerk.¹²

In het begin van de negentiende eeuw bestonden de kerkenraden in de provincie Groningen voor een groot deel uit leden van de boerenstand, in sociaal opzicht de belangrijkste bevolkingsgroep. Binnen de hervormde kerk, waar de 'Groninger richting' ging overheersen, kwamen zij in verlicht vaarwater.¹³ Gaandeweg vonden verlichting en vernieuwingsgeest opgang in steeds bredere kring. Dit kon voor een groot deel op het conto geschreven worden van het Nut waarin, naast dominee Uilkens, ook andere dominees een belangrijke rol speelden. Zij waren vaak de initiatiefnemers tot het oprichten van leesgezelschappen.¹⁴ Naast leesgezelschappen waren in Nederland in de achttiende eeuw rederijderskamers opgericht die uitgingen van de gedachte dat burgers zich beter gezamenlijk met anderen konden ontplooiën dan in afzondering. Door aaneensluiting konden zij bijdragen tot maatschappelijke verbetering en het verbreiden van de beschaving.¹⁵ De opkomst van de rederijderskamers was nauw verbonden met de emancipatie van de burgerij, waartoe in Groningen ook de grotere boeren gerekend werden. Die namen dan ook actief deel aan leesgezelschappen.

De opkomst van leesgezelschappen was een internationaal verschijnsel. Zowel in Noord-West-Europa als in de Verenigde Staten schoten zij als paddestoelen uit de grond. In Nederland namen de leesgezelschappen een hoge vlucht in de tweede helft van de achttiende eeuw, met name in protestantse gebieden waar de leescultuur sterker was ontwikkeld dan in katholieke.¹⁶

Leesgezelschappen waren enerzijds een product van het emancipatiestreven, anderzijds fungeerden zij tegelijkertijd als katalysator. In de jaren twintig van de negentiende eeuw telde het platteland van Groningen zo'n honderd leesgezelschappen.¹⁷ In die provincie werd veel gelezen en verteld. Zo was het opmerkelijk dat van de vijf grootste kranten in Nederland de *Provinciale Groninger Courant* en de *Nieuwe Groninger Courant* in 1877 respectievelijk de tweede en de vijfde plaats innamen.¹⁸

Op het platteland hadden de leesgezelschappen, waarvan de meeste te vinden waren in de kleigebieden, het lezen en de popularisering van het boek sterk bevorderd. Eén van die kleistreken was het Marnegebied - bestaande uit de gemeenten Kloosterburen, Leens en Ulrum - die ieder een leesgezelschap hadden. In Leens was al in 1790 een leesgezelschap opgericht. Geert Reinders (1737-1815), een zeer invloedrijke boer, die landelijk bekend was als veepestbestrijder, was actief lid van 1802-1815. Hij was een duidelijke exponent van een opkomend nieuw type boer: lezend, geïnteresseerd in actuele ontwikkelingen en zelf actief deelnemend aan het maatschappelijke en politieke leven. Ook dominee Uilkens was een trouw lid van het leesgezelschap Leens. Ulrum vormde samen met onder andere Vierhuizen één leesgezelschap.¹⁹ Te Vierhuizen zou Herman Derk Louwes, verder te noemen Herman Derk, in 1893 het levenslicht zien. Aangenomen mag worden dat zijn familieleden lid waren van het leesgezelschap Ulrum.

De voornaamste activiteit van de besturen van de leesgezelschappen was het aanschaffen van lectuur. Boeken circuleerden tweemaal per maand en op de jaarlijkse Algemene Vergadering was ieder lid verplicht een 'afgelezen' boek te kopen.²⁰ Herman Derk wees later op het belang van leesgezelschappen voor het platteland. Voor Noord-Groningen noemde hij de periode van 1850-1920 de meest vruchtbare tijd voor het zich vertrouwd maken met het boek. 'Het was de tijd van de leesgezelschappen. Eén keer per jaar hielden deze verkoop van honderden boeken en langzaam maar zeker groeiden uit deze venduties kleine boekerijen op de onderscheiden boerderijen. Nog herinner ik in mijn eigen ouderhuis en bij grootouders en ooms en tantes al die gezellige boeken met er voorin nog het lijstje der circulatie bij de medelezers.'²¹

Hoewel de leesgezelschappen open stonden voor alle belangstellenden betekende dit in de praktijk niet dat het ledenbestand erg gemengd was. Vrouwen waren, vaak krachtens ongeschreven regels, uitgesloten. Daarnaast moesten belangstellenden, behalve over de nodige leesvaardigheid, beschikken over voldoende vrije tijd om te lezen. Voor de grote groep landarbeiders, die ook 's winters een arbeidsdag kende van meer dan elf uur, ontbrak de gelegenheid tot het lezen van een boek.²² Ook andere arbeiders en de eenvoudige handwerklieden maakten zelden deel uit van een leesgezelschap.²³

Naast leesgezelschappen kende de provincie Groningen ook veel rederijkerskamers. Dit waren niet alleen centra van cultureel leven, zij boden ook gelegenheid tot gezellig en ongedwongen samenzijn. De leden legden

zich toe op het beoefenen van welsprekendheid, de voordrachtskunst en het toneelspel. Het doel was om, zoals de voorzitter van de rederijderskamer 'Tollens' het in de eerste openbare bijeenkomst op 24 januari 1855 formuleerde, 'door oefening in 't declameeren of reciteeren van poezy en proza onzen geest te beschaven, onzen zin op te wekken voor al wat edel en groot is en wel luidt en ons gemoed en gevoel te stemmen voor iets hoogers dan wat alleen voor de zinnen is.'²⁴

Nadat in de stad Groningen in 1851 een rederijderskamer was opgericht volgde er in de loop van de volgende jaren nog een vijftigtal. Eén daarvan was de rederijderskamer Asinga te Ulrum. Daartoe nam W.L. Dijkhuis (1804-1893) in 1858 het initiatief.²⁵ Dijkhuis was de overgrootvader van Herman Derk (voor de genealogie van Herman Derk zie bijlage 1.1). Dijkhuis was een vooruitstrevende boer en op vele terreinen actief. Niet alleen de landbouw, ook politiek en cultuur hadden zijn warme belangstelling. De naam 'Asinga' was afgeleid van het geslacht Asinga, dat de gelijknamige burcht te Ulrum bewoonde en betekende voluit: Asinga Semper Iungit Nos, Genius Ars (Asinga verbindt ons voor altijd, door de kunst bezielde).²⁶ Het doel van Asinga was 'te oefenen in het lezen, voordragen en declameeren van stukken in de Nederlandse taal, zowel van proza als van poëzie.' Een Latijnse naam voor een dergelijk genootschap was een uitzondering: meestal putte men uit Nederlandse spreekwoorden en gezegden. Asinga week trouwens ook op andere punten af van wat gangbaar was. Vrouwen konden vanaf het begin meedoen terwijl dit bij andere kamers pas rond de eeuwwisseling mogelijk werd. Het toen respectabele bedrag van vijf gulden dat in de kas gestort moest worden was ongebruikelijk hoog en gaf aan dat de leden niet behoorden tot de minder draagkrachtigen.²⁷

Tot 1900 waren in de provincie Groningen, behalve studenten, vooral jongeren van achttien tot vijfendertig jaar uit de middenstand, het onderwijs, de agrarische sector en de ambachten lid. Bijna allen hoorden tot de Nederlands Hervormde Kerk, een klein gedeelte was katholiek terwijl gereformeerden en arbeiders geen lid waren. Leden beslisten over iemands toelating, maar in de notulen werd meestal niet vermeld op welke gronden. Door het voordragen in het Nederlands probeerde men het Gronings accent kwijt te raken. Voordrachten vonden veelal plaats uit werken van in die tijd populaire schrijvers als H. Tollens, P.A. de Génestet en B. ter Haar.²⁸ Ook Hildebrand (pseudoniem van N. Beets²⁹) was zeer geliefd en zijn stukken uit de *Camera Obscura* genoten een grote populariteit. Werken van Multatuli (pseudoniem van E. Douwes Dekker³⁰) vonden gretig onthaal en de invloed van deze schrijver was groot. Zijn *Ideeën* vonden een vruchtbare bodem.³¹ Ook buiten de rederijderskamers lazen honderden jongens en meisjes de bundeltjes *Ideeën* heimelijk bij kaarslicht. Zij werden er door geraakt, meer dan door Tollens of Beets. Veel mensen met weinig ontwikkeling namen er kennis van en 'hun gekneusd zelfbesef ademde op.'³²

In dezelfde jaren dat de Groninger richting in de Nederlands Hervormde Kerk een bloei doormaakte, werd de provincie Groningen ook het centrum van een geheel andere kerkelijke beweging: de Afscheiding. Hofstede de Groot had tijdens zijn Ulrumse jaren van zijn gemeenteleden te horen gekregen dat zij niet met zijn visie konden instemmen. Zij misten daarin de nadruk op de zondigheid van de mens en op de betekenis van de Heer als verlosser. Zijn opvolger als dominee in Ulrum, H. de Cock (1801-1842), legde daar wel de nadruk op. Zo zag hij de economische crisis van de jaren twintig en de cholera-epidemie van 1831-1832 als een straf van God voor de heersende lichtzinnigheid.³³ Hij verdiepte zich in de problematiek die zijn kerkleden naar voren brachten en dat kwam in zijn preken, die geleidelijk ook uit andere plaatsen meer aandacht trokken, tot uiting. Bij zijn collega's vond hij echter geen instemming en uiteindelijk werd hij door het synodale bestuur van de hervormde kerk ontslagen als predikant. Als reactie daarop riep de verontwaardigde kerkenraad van Ulrum op 14 oktober 1834 de Afscheiding uit. Deze scheuring raakte de hele Groningse samenleving, maar terwijl velen van de strikt belijdende groep buiten het hervormde kerkelijk leven kwamen te staan, kreeg de Groninger richting nog meer de wind in de zeilen.³⁴ Aanvankelijk veranderde er binnen de hervormde kerk dan ook niet veel en bleef de Groninger richting de overheersende stroming. Behalve in de bakermat Ulrum waren de afgescheiden groepen in de regel klein, maar de opkomst van geïnteresseerden bij hun bijeenkomsten was vele malen groter.³⁵ Het waren niet de rijke boeren of de beter gesitueerden maar vooral kleine ambachtslieden, hulponderwijzers, handelaren en agrariërs. Deze mensen zaten ingeklemd tussen de elite en het proletariaat en het geloof betekende vrijmaking uit de spanningen van hun maatschappelijk leven. Hun kinderen en kindskinderen zouden een halve eeuw later als 'kleine luyden' de belangrijke achterban vormen van Abraham Kuiper.³⁶

De Afscheiding kende veel invloed toe aan het lokale niveau. Veel meer dan de hervormden riepen de gereformeerden - ook wel rechtzinnige of orthodoxe protestanten genoemd - een heel stelsel van organisaties in het leven. Hun belangrijkste pijler was het christelijk onderwijs dat mogelijk werd door een nieuwe Onderwijswet van 1857. Omdat rijkssteun daarin achterwege bleef vroeg dit aanmerkelijke financiële inspanningen. Gereformeerden slaagden er desondanks in om met name in de jaren zestig en zeventig een groot aantal bijzondere scholen te stichten. Ouders werden verplicht hun kinderen naar de christelijke lagere school te sturen. Deden ze dat niet, dan kregen ze te maken met tuchtmaatregelen van kerkelijke zijde.³⁷

Naast het belang van christelijk onderwijs kenden de gereformeerden een aanzienlijke plaats toe aan de 'jongelingsverenigingen.' Deze hadden tot doel 'bevorderlijk te zijn aan elkanders opleiding tot leden van Kerk, Staat en Maatschappij.' Via bijbelbespreking en opstellen over bijbelse, vaderlandse en zendingsgeschiedenis gaven zij hieraan gestalte. Daarnaast kwamen ook sociale onderwerpen aan de orde. De actuele politiek werd daarvan nadruk-

kelijk uitgesloten.³⁸ Anders dan in leesgezelschappen en rederijderskamers, waar verlichte ideeën de toon bepaalden, zagen de jongelingsverenigingen in Groningen belangrijker taken op hun weg liggen. Die eisten alle aandacht en veerkracht op, zodat er geen tijd meer restte voor luchtiger zaken. Er werd veel gelezen en gestudeerd als voorbereiding op de taak die wachtte.³⁹ Een en ander bevorderde de spreekvaardigheid in deze kringen zeer.

In de jaren zeventig laaide binnen de Nederlands Hervormde Kerk de strijd tussen de gereformeerden en de vrijzinnigen in de provincie Groningen op. Door de invoering van het kerkelijk kiesrecht in 1867 hadden de leden meer invloed gekregen en dit vertaalde zich in de houding van de kerkenraad. Sociaal gezien vormden de gereformeerde protestanten strijdvaardige lokale elites. Met name op het platteland maakten elites van welgestelde boeren en kleine zelfstandigen, de zogenoemde 'kleine luyden,' de dienst uit. Landelijk stonden de 'kleine luyden' tegenover de 'grote heren' uit de stad. Deze laatste bezetten de belangrijke posten in het kerkbestuur. De gereformeerden eisten een gelijkwaardige plaats op voor de bijzondere school. De strijd die zij hiervoor voerden leidde in 1879 tot de oprichting van de Antirevolutionaire Partij (ARP) onder leiding van dr. A. Kuiper⁴⁰, die met zijn ongekende overtuigingskracht en onovertroffen retoriek iedereen in de schaduw stelde.⁴¹ Zijn ambities waren niet beperkt tot de gereformeerden en hun emancipatie, zijn diepste intentie was de herkerstening van heel de samenleving. Kuipers grondmotief lag in de erkenning van de absolute soevereiniteit van God over het gehele leven.⁴² Hij was een fel tegenstander van liberalisme en socialisme omdat beide stromingen, als erfgenamen van de Franse Revolutie, de ideeën van de volkssoevereiniteit huldigden.⁴³ In Groningen bleef de vrijzinnige stroming tot 1920 overheersen.⁴⁴

VAN LIBERALE HEGEMONIE NAAR VERZUILING

In het midden van de negentiende eeuw kende Nederland een liberalisme met als kenmerken ruimdenkendheid, redelijkheid, edelmoedigheid, mildheid en welwillendheid. Het was niet gebonden aan een bepaalde politieke partij. In diezelfde periode bestond er een nauw verband tussen literatuur, levensbeschouwing, burgerschap en historisch besef.⁴⁵

Dit gold ook voor Groningen hoewel daar een hele strijd aan was voorafgegaan. Het zelfbewuste deel van de boerenstand had zich in de jaren dertig van de negentiende eeuw verzet tegen het van kracht zijnde standenstelsel. Dit stelsel kende drie standen: de stad Groningen, de ridderschap en de landelijke stand. Iedere stand werd, ongeacht de omvang van zijn achterban, in de Provinciale Staten vertegenwoordigd door twaalf afgevaardigden. De ridderschap telde in totaal echter slechts vierentwintig leden, de stad had ongeveer achtentwintigduizend inwoners en op het platteland woonden honderdtienduizend mensen.

Bij de boerenbevolking was intussen niet alleen de welvaart sterk toegenomen, maar ook de politieke belangstelling. Boeren voelden de onevenredige vertegenwoordiging van de drie standen meer en meer als een achterstelling. In de Provinciale Staten organiseerde zich in 1834 een oppositiegroep. Geert Reinders (1790-1869), kleinzoon van de eerder genoemde Geert Reinders⁴⁶, statenlid sinds 1825, speelde daarin een vooraanstaande rol. Terwijl in de rest van Nederland weinig belangstelling bestond voor de grondwetswijziging van 1840 bracht deze de gemoederen in Groningen opnieuw in beweging. In een adres in de *Groninger Courant* van 18 februari 1840 werd op structurele veranderingen aangedrongen, zoals afschaffing van privileges en verkiezing van burgemeester en gemeenteraadsleden door de ingezetenen zelf. Behalve een enkele bierbrouwer waren het de landbouwers die meer invloed wilden op het staatsbestuur. Als de voornaamste drijver achter het adres gold J.F. Zijlker (1805-1868).⁴⁷ Zijlker was afkomstig uit Beerta en behoorde tot de radicaalgezinde boerenstand van het Oost-Groningse Oldambt. Zijlker had zich grotendeels ontwikkeld door zelfstudie⁴⁸ en was vooral beïnvloed door de Haagse advocaat D. Donker Curtius, een hartstochtelijk verdediger van de vrijheid.⁴⁹

De grondwetswijziging van 1840 was eigenlijk niet veel meer dan een aanpassing van grondwettelijke bepalingen aan de feitelijke toestand door de Belgische afscheiding en bracht geen enkele wezenlijke verandering. Anders was dit met de grondwetsherziening van 1848 die de grondslag legde voor een nieuw bestel. De belangrijkste punten waren rechtstreekse verkiezingen voor de Tweede Kamer, de Provinciale Staten en de gemeenteraden, volledige ministeriële verantwoordelijkheid en openbaarheid van beraadslagingen van alle openbare lichamen.⁵⁰ Toch bracht deze grondwetswijziging geen uitbreiding van het aantal kiesgerechtigden, integendeel zelfs. Niet alleen bleef het censuskiesrecht - kiesrecht gebonden aan de aanslag in de belastingen⁵¹ - bestaan, in 1848 werd de census verhoogd zodat het kiesrecht werd beperkt tot een nog kleinere groep van kapitaalkrachtigen: de aristocratie en de goeude burgerij. Daartoe hoorden in Groningen ook de rijkere boeren. In de provincie Groningen daalde het aantal stemgerechtigden van bijna achtduizend in 1844 tot zesduizend in 1852.⁵² Omdat zich minder mensen vertegenwoordigd voelden, schiep het als 'verbetering' voorgestelde kiesrechtstelsel een voedingsbodem voor de latent aanwezige spanningen.

Het liberalisme werd in Groningen, evenals in de rest van Nederland, de dominante stroming. Dit negentiende-eeuwse liberalisme ging ervan uit dat veel problemen waren op te lossen als men aan personen en ondernemingen een redelijke mate van vrijheid toekende. Armoede en gebrek achtten veel liberalen echter betrekkelijk onoplosbaar, tenzij de individuele eigendom - en daarmee de grondslag van de samenleving - opgeheven zou worden.⁵³ Tegenover de vooruitgang voor bepaalde groepen in Groningen, waaronder de welgestelde boeren, stonden de armoede en werkloosheid van grote groepen

mensen. Onder hen waren veel landarbeiders. Tengevolge van een herhaalde aardappelziekte in het midden van de jaren veertig ontstond schaarste aan dit volksvoedsel bij uitstek. Bij gebrek aan aardappelen weken de minstbedeelden uit naar rogge als voedsel. Besturen van diaconieën klaagden in 1847 dat 'het brood tot een meer dan dubbele duurte als gewoonlijk' was gestegen en riepen op tot het houden van een bijzondere collecte.⁵⁴ Het hongeroproer van 1847 in Groningen was een gevolg van de hoge prijzen van zowel aardappelen als van brood. Ten koste van zeven mensenlevens werd de orde hersteld. Volksziekten vergrootten nog de ellende. Zij teisterden trouwens niet uitsluitend de lagere volksklasse, ook onder de prominenten vielen slachtoffers.⁵⁵

Tengevolge van de hervormingsbeweging van 1848, die J.R. Thorbecke en de zijnen aan de macht bracht, werden ook in Groningen de gevestigde maatschappelijke en staatkundige verhoudingen doorbroken. Het radicale liberalisme had reeds in de voorafgaande jaren onder de burgerij en boeren van Groningen zijn aanhangers gevonden.⁵⁶ Voor Groningen werden vier liberale afgevaardigden gekozen voor de Tweede Kamer, onder wie Reinders en Zijlker.⁵⁷ Deze liberale afgevaardigden van de plattelandsdistricten van Groningen oefenden echter tot 1868 geen grote invloed uit op het parlementaire werk. Actieve deelname aan gemeentelijke en provinciale besturen stond bij hen op de voorgrond.⁵⁸ Tijdens de jaren zeventig wisten de liberale afgevaardigden veel voor Groningen te bereiken. Belangrijke infrastructurele werken werden in gang gezet. Zo kwamen er spoorwegverbindingen tot stand met West-Nederland en met Noord-West-Duitsland en werd het Eemskanaal voltooid. Meer dan voorheen raakte Groningen geïntegreerd in nationale en internationale ontwikkelingen. Op langere termijn was wellicht het meest van belang dat de universiteit voor de stad behouden bleef.⁵⁹

Inmiddels waren de liberalen steeds meer verdeeld geraakt in een behoudende en een vooruitstrevende richting. De jonge S. van Houten (1837-1930) maakte zich tot tolk van de laatste.⁶⁰ Deze doopsgezinde Multatuliaan was een uitgesproken radicale democraat en kreeg geleidelijk meer invloed binnen de in Groningen opkomende radicaal-liberale stroming. Hij werd in 1864 raadslid en in 1867 wethouder in Groningen.⁶¹ Nadat hij in 1869 met grote meerderheid in Groningen tot lid van de Tweede Kamer werd gekozen, ontdekte hij al spoedig dat zijn uitgesproken opvattingen op het gebied van het kiesrecht en van de sociale kwestie geen gemeengoed waren in de landelijk toonaangevende liberale kringen. In de periode van het kabinet-De Vries-Geertsema (1872-1874) vestigde hij zijn naam als pionier van de sociale wetgeving door zijn initiatief-wetsvoorstel inzake de kinderarbeid.⁶² Een andere links-liberaal uit Groningen was H. Goeman Borgesius (1847-1917). De door hem in 1886 voorgestelde enquête naar de arbeiderstoestanden was de aanloop tot vele sociale maatregelen, waaraan hij zelf als minister van 1897-1901 vorm zou geven.⁶³

Intussen was sinds 1871 in de provincie Groningen een bescheiden begin gemaakt met de arbeidersbeweging. In dat jaar kwam de eerste arbeidersbeweging tot stand, het Groninger Werkliedenverbond. Leden waren ambachtslieden in de stad en elders in de provincie, maar nog niet de grauwe massa van de landarbeiders. Het Groninger Werkliedenverbond zette zich in 1880 actief in voor het algemeen kiesrecht. In november belegde het Comité voor algemeen stemrecht een openbare bijeenkomst in Groningen onder voorzitterschap van de Delftse hoogleraar B.H. Pekelharing.⁶⁴ Pekelharing stond dicht bij de socialistische theorieën en analyse maar nam afstand van de door socialisten voorgestane oplossingen. Hij wilde het liberalisme vernieuwen maar er niet mee breken.⁶⁵

Landelijk waren de liberalen in 1878 op het hoogtepunt van hun politieke macht. De nieuwe onderwijswet van dat jaar stootte echter de antirevolutionairen en roomskatholieken zodanig tegen het hoofd, dat zij hun oorspronkelijke tegenstellingen ondergeschikt maakten aan hun gezamenlijk belang. Zij zochten toenadering tot elkaar in de inmiddels sterk op gang gekomen schoolstrijd. Tevens brak in die periode de landbouwcrisis uit, die een periode van grote onrust op het platteland inluidde.

In Groningen vergrootte deze crisis de kloof tussen landarbeiders en fabrieksarbeiders enerzijds, en tussen boeren en burgers anderzijds. De inmiddels ontstane strijd voor het algemeen kiesrecht, het sociale vraagstuk en de schoolstrijd waren slepende kwesties, die de geesten nog verder uiteendreven. Vanaf 1880 deden in Groningen zowel confessionelen als sociaal-democraten een aanval op het liberale bastion. Mede omdat de liberalen een progressief standpunt innamen met betrekking tot het kiesrecht, konden zij die stormlopen voorlopig weerstaan. Terwijl landelijk katholieken en antirevolutionairen in 1888 het heft in handen kregen - het eerste confessionele kabinet onder leiding van de antirevolutionair Æ. Mackay kwam in het zadel - kwamen zij er in Groningen niet aan te pas. Dat betrof niet alleen de afvaardiging naar Den Haag, maar ook de samenstelling van de gemeenteraad van Groningen en van de Provinciale Staten.⁶⁶

De radicale democratie kreeg met de oprichting in 1886 van het *Groninger Weekblad*, met als ondertitel *Radicale Courant voor geheel Nederland*, ook landelijk politiek gezag. Het blad streefde ernaar een soort ontmoetingspunt te vormen tussen de socialisten en de burgerlijk-radicalen linkerzijde. Derk Roelfs Mansholt (1842-1921), een herenboer uit de Westpolder - over wie later meer - was een stuwende kracht.⁶⁷

Rond de eeuwwisseling begonnen de electorale verhoudingen te verschuiven, niet alleen in Groningen maar ook landelijk. Ferdinand Domela Nieuwenhuis, in 1888 als eerste socialist gekozen in de Tweede Kamer, moest al in 1891 het veld ruimen. Onderlinge verdeeldheid leidde er toe dat de socialisten bij de verkiezingen van 1894 geen enkele rol speelden. Na de oprichting

van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) in 1894 werden in 1897 twee afgevaardigden gekozen in de Tweede Kamer, P.J. Troelstra en H.H. van Kol.⁶⁸

In 1901 richtte de progressieve vleugel van de liberalen een eigen partij op: de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB). Daarmee was de scheiding der geesten een feit. Met de oprichting van de VDB ontstond een aanzienlijke partij in het politieke midden, die een grote aantrekkingskracht uitoefende op gematigd-progressieve kiezers. De politieke middenruimte werd interessanter naarmate sociaal-democraten en confessionelen groeiden in macht en getal, en het traditionele liberalisme aan kracht inboette. Toch was het verschil tussen de behoudende liberalen, verenigd in de Liberale Unie, en de vrijzinnig democraten in feite slechts een verschil in tempo. Bij beide groeperingen stonden grondwetsherziening en algemeen kiesrecht vooraan in het programma, maar alleen de vrijzinnig democraten wilden daar prioriteit aan geven.⁶⁹ Liberale stromingen bleven elkaar dan ook vinden in hun oppositie tegen de confessionele partijen en vormden in 1913 daartoe de 'Vrijzinnige Concentratie.' Het kabinet-Heemskerk werd weggestemd en de VDB kreeg in de persoon van D. Bos, die bekend stond als een bruggenbouwer⁷⁰, de formatieopdracht. Omdat de SDAP weigerde regeringsverantwoordelijkheid op zich te nemen gaf Bos, teleurgesteld, zijn opdracht terug. Teneinde de ontstane patstelling te doorbreken werd een zakenkabinet geformeerd met een sterk liberaal accent onder leiding van de oud-Groningse hoogleraar R.W.A. Cort van der Linden (1846-1935).⁷¹ Op nationaal niveau bracht de evenredige vertegenwoordiging in 1918 de confessionelen in het centrum van de macht.

In de provincie Groningen raakten de liberalen in 1901, op G. Zijlma na, hun zetels kwijt. In het district Hoogezand won de SDAP'er K. ter Laan de verkiezingen. Tot aan de invoering van het algemeen mannenkiesrecht in 1917 zonden de stad Groningen en de twee Oost-Groningse kiesdistricten Veenendam en Winschoten bijna uitsluitend VDB-ers naar Den Haag.⁷² De verkiezingen van 1918 veroorzaakten in Groningen een ware aardverschuiving in het politieke landschap. Liberalen en de inmiddels op het toneel verschenen vrijzinnig-democraten moesten de macht delen met confessionelen en sociaal-democraten.⁷³ Tengevolge van het verdwijnen van het districtenstelsel en de verzwakking van het liberalisme werd de stem van Groningen, die toch vooral een vrijzinnige kleur had, al gauw nauwelijks meer gehoord. De SDAP, die voortaan in Groningen de sterkste partij was, koos landelijk voor het politieke isolement waardoor de invloed van Groningen nog verder verzwakte.⁷⁴

Hoewel de liberale dominantie aan haar eind was gekomen, was de rol van de vrijzinnigen in Groningen - evenals op landelijk niveau - niet uitgespeeld. Het inboeten aan kwantiteit werd geruime tijd tot op zekere hoogte gecompenseerd door kwaliteit. Door de sociale posities die de liberalen innamen konden zij ook via andere wegen hun belangen bevorderen. Zo drukten zij

hun stempel op het universitaire leven en - via een aantal kranten - op de publieke opinie en behielden zij hun invloed in het bedrijfsleven en in de landbouw.⁷⁵

VAN ORGANISATIES VOOR BOEREN NAAR ORGANISATIES VAN BOEREN

In het economische leven van Groningen was de agrarische sector een dominante factor. Landbouw en veeteelt waren de voornaamste bronnen van bestaan.⁷⁶ De stad Groningen was nauw verbonden met het haar omringende platteland. In allerlei sectoren van het economische en maatschappelijke leven was de afstemming tussen 'Stad en Lande' merkbaar. Dit kwam niet alleen tot uiting in de groeiende betekenis van de stad Groningen als cultureel middelpunt, maar ook in de omvang, de aard en de structuur van nijverheid en handel. In Groningen, gekenschetst als de derde handelsstad van Nederland, vormde de graanhandel de belangrijkste component. De al in de zeventiende eeuw ingestelde Groninger Korenbeurs was in het laatste kwart van de negentiende eeuw prijsbepalend voor het binnenlandse graan, zoals Rotterdam dit werd voor het geïmporteerde graan en aanverwante producten. De veemarkt was een andere belangrijke component in de handel van de stad Groningen. Ook de opkomende industriële ontwikkeling op het platteland was in de eerste plaats ingesteld op de behoeften van de landbouw. Bedrijven die korenmolens maakten, leerlooierijen en vlasfabriekjes hoorden daartoe. Dorpssmederijen en wagenmakerijen waren in hoge mate afhankelijk van de welvaart van de boeren. De talrijke steenfabrieken waren min of meer gebonden aan de kleigebieden. Grotere landbouwindustrieën ontwikkelden zich vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw op de terreinen van de zuivel, het strokarton en de suikerbieten.

In de veenkoloniën was na de ontginningen een uitgebreide aardappelteelt op gang gekomen en de aardappelen werden voor het grootste deel verwerkt tot aardappelmeel. Voor zover bekend werd de eerste aardappelmeelfabriek gebouwd in de Groningse veenkoloniën in 1842. Ook de suiker- en strokartonindustrie verwerkten grote hoeveelheden grondstof. Voor het vervoer werd gebruik gemaakt van het in verband met de ontginningen gegraven veenkoloniale kanalenstelsel. Indirect leverde de landbouw zo een bijdrage aan de verdere ontwikkeling van de scheepvaart en de scheepsbouw.⁷⁷

Geert Reinders senior had in 1799 niet alleen zichzelf maar ook de Groningse landbouw op de Nederlandse kaart gezet. Dat een boer in staat was, zijn gedachten op heldere en overtuigende wijze uiteen te zetten in 's lands vergaderzaal was een novum. Reinders prikkelde de nieuwsgierigheid van de Haagse autoriteiten; in hun ogen was een boer onbeschaafd, achterlijk en dom. Mede onder zijn invloed verschenen weldra verschillende artikelen

over de landbouw in Groningen in het *Magazijn van Vaderlandschen Landbouw*, het eerste Nederlandse landbouwtijdschrift.⁷⁸

In de negentiende eeuw werden in de landbouw perioden van voorspoed afgewisseld door tijden van grote tegenslag. Vanaf het begin van de eeuw tot 1818 was er sprake van een stijgende welvaart voor de ondernemers, maar van 1818 tot 1835 waren de prijzen voor landbouwproducten laag. Dit ging gepaard met grote economische moeilijkheden. Nadat de crisis was overwonnen en er langzamerhand betere tijden aanbraken, kwam er energie vrij om meer aandacht te besteden aan ontwikkelingen in de toekomst. Twee artsen, R. Westerhoff en E. Wichers, namen met Geert Reinders junior het initiatief tot de oprichting van het Genootschap ter bevordering der Nijverheid te Onderdendam (GNO) in 1837.⁷⁹ Tot 'nijverheid' werd destijds ook de landbouw gerekend. Ofschoon de doelstelling van het Genootschap ruimer was nam de landbouw een belangrijke plaats in. Het GNO wordt gezien als de eerste gewestelijke landbouworganisatie van Nederland. Het voorbeeld van het Genootschap vond binnen vijftien jaar in praktisch alle gewesten in Nederland in een of andere vorm navolging.⁸⁰ Hoewel de grondleggers van het GNO een aantal notabelen en enkele herenboeren waren, zouden de herenboeren al snel het heft in handen nemen.⁸¹

Het midden van de negentiende eeuw was een keerpunt voor de landbouw. In tegenstelling tot de industriële sector - die in de jaren veertig in een langdurige crisis raakte - vertoonde de landbouw een gunstige ontwikkeling. De sector profiteerde optimaal van de liberalisering van de internationale handel en de stijgende prijzen van landbouwproducten die daarvan het gevolg waren.⁸² Boeren kenden vanaf 1850 gedurende een kwarteeuw een gouden tijd. Liberalisme vierde hoogtij en de nadruk lag op het behartigen van belangen, individueel of in groepsverband. Dit had onder andere tot gevolg dat het GNO zich in een toenemende belangstelling mocht verheugen.⁸³ Het zou hier te ver voeren om de ontwikkelingen van de landbouworganisaties in Groningen in detail te schetsen. Daarover meer in het tweede hoofdstuk. Kort gezegd bestond het GNO van 1837-1878 en werd opgevolgd door het Genootschap van Nijverheid in de provincie Groningen (GNG 1879-1900). Het GNG ging in 1900 over in de Groninger Maatschappij van Landbouw en Nijverheid (GMLN). De Groninger Maatschappij van Landbouw (GML) volgde in 1917 op haar beurt de GMLN op. Het GNO kan dus gezien worden als de voorloper van de GML en in verband met de vele naamsveranderingen wordt in dit hoofdstuk verder gesproken van de GML, ook als het een van haar voorlopers betreft.

Als jonge organisatie streefde de GML naar het oprichten van lokale 'departementen' of afdelingen, maar dat ging niet overal even gemakkelijk. In Leens slaagde een groep van tien boeren, twee schoolhoofden en een predikant daar wel in.⁸⁴ Onder de bezielende leiding van Willem Lammerts Dijkhuis richtten zij in 1841 het Genootschap ter bevordering der Nijverheid op,

verder te noemen de afdeling Leens van de GML.⁸⁵ Het was aan de grote werk- en wilskracht van Dijkhuis te danken dat de afdeling zich geleidelijk ontwikkelde tot een van de meest actieve afdelingen van de GML.⁸⁶ Dijkhuis, de overgrootvader van Herman Derk en ook degene die in 1858 de rederijderskamer Asinga oprichtte, was voorzitter van 1847-1850 en van 1854-1871.⁸⁷ Vooruitstrevend als hij was schroomde hij niet om vanzelfsprekendheden ter discussie te stellen en veranderingen door te voeren. Zo werden onder zijn leiding vrouwen tot de vergaderingen toegelaten, iets wat in die tijd zelfs bij het Nut niet was toegestaan.⁸⁸

De GML had als doelstelling de vooruitgang van de nijverheid in het algemeen en de bevordering van de landbouw in het bijzonder. Zij trachtte die onder andere te bereiken door het belonen van initiatieven voor uitvindingen en ontdekkingen, door het nemen van proeven, door het uitgeven van een tijdschrift en door het stimuleren van de leden om op elke vergadering hun bijdrage te leveren.⁸⁹ In 1852 wendde het bestuur zich actief tot de afdelingen om 'haar gevoelens in te winnen' over een aantal actuele onderwerpen. Hiermee was het voor Nederland unieke stelsel van de 'Vraagpunten' geboren.⁹⁰ Dit stelsel kende vier elementen met elk een eigen betekenis: (1) het door het bestuur formuleren van belangrijk geachte vraagpunten; (2) het uitbrengen van de rapporten door de plaatselijke afdelingen; (3) het op basis van de uitgebrachte rapporten samenstellen van een resumé, soms aangevuld met kritische opmerkingen van de resumé-commissies en (4) het opstellen van de conclusies die het uiteindelijke antwoord gaven op de gestelde vragen.⁹¹ Aanvankelijk ging het bij de Vraagpunten vooral om het raadplegen van de leden, maar door de publicaties werden ze ook steeds meer de stem van de Groninger boerenstand en zij leverden een schat aan informatie op over een grote verscheidenheid aan onderwerpen. Het systeem droeg in belangrijke mate bij tot de verstandelijk-culturele ontplooiing en zelfwerkzaamheid van de Groninger boerenstand. Met name in de tweede helft van de negentiende eeuw, toen de ontwikkelingsmogelijkheden nog vrij beperkt waren, was het voor menige boer een ware leerschool in het systematisch en kritisch denken over de landbouwkundige vraagstukken van zijn tijd.⁹² In deze periode gingen verlichte boeren zich steeds meer onthouden van handarbeid op het bedrijf. Deze overgang van boer tot herenboer voltrok zich in versnelde mate van 1850-1875, een voor de landbouw economisch zeer gunstige tijd.⁹³ Het was de tijd dat de boer drie of vier span paarden in het veld had en 'met de duimen achter zijn vestje' de ronde over zijn bedrijf kon doen.⁹⁴ Landarbeiders deelden echter niet in de toegenomen welvaart van de boeren. Hun lonen stegen wel maar dat werd grotendeels tenietgedaan door de gestegen prijzen van de dagelijkse levensbehoeften.⁹⁵ Bestaande patriarchale verhoudingen, die verantwoordelijkheden voor het leven van de landarbeider impliceerden, verdwenen. Inwonend personeel werd meer en meer verbannen naar de achterkamer.⁹⁶ In het Groninger kleigebied was in de loop

van de negentiende eeuw sprake van een ontwikkeling in de richting van agrarisch kapitalisme. De in het algemeen voorspoedige ontwikkeling leidde er toe dat er een klasse van rijke boeren ontstond, die niet alleen economisch maar ook sociaal en politiek emancipeerde. De kloof tussen de grotere boeren en de lagere sociale klassen werd wijder. Dit alles betekende een verzwakking van de positie van de sterk in omvang toenemende arbeidersbevolking. Het eindresultaat was een sterke politieke en economische polarisatie.⁹⁷

De Groningse landhuishoudkundige J. Smid (1865-1945) - die in de jaren dertig van de twintigste eeuw zou gelden als de 'ideoloog' van *Landbouw en Maatschappij* - waarschuwde in 1897 voor een toenemende afhankelijkheid van de internationale markt en pleitte voor het handhaven van de graanteelt als basis voor de binnenlandse voedselvoorziening.⁹⁸ Ook anderen wezen er op dat de Nederlandse landbouw van jaar tot jaar kwetsbaarder dreigde te worden. De agrarische positie werd bepaald door specialisatie en export, vooral van zuivel- en tuinbouwproducten. Verder had de intensivering van de cultuur de import van kunstmest doen toenemen. Met andere woorden: de agrarische sector werd steeds meer afhankelijk van het buitenland en wat te doen als andere landen tot protectie overgingen?⁹⁹ Die gevreesde situatie zou zich voordoen tijdens de Eerste Wereldoorlog.

1.3 GRONINGER WESTPOLDER, BAKERMAT VAN HERMAN DERK LOUWES

DE WESTPOLDER

De Westpolder, gelegen aan de waddenkust in Noord-West-Groningen en ingedijkt in 1875, was ruim vijfhonderd hectare groot. Deze inpoldering stond niet op zichzelf. Langs de Dollard en de waddenkust was de aanwinst een kleine zeventuizend hectare.¹⁰⁰

Vanaf het begin van de negentiende eeuw werd in het Marnegebied een aantal polders aan het water onttrokken, met als grootste de Noordpolder in 1811. Eigenaren van aan de zee liggende landerijen waren belast met het onderhoud van de dijken. Daartegenover hadden zij het voordeel, hun bezit met de aangegroeide gronden te kunnen vermeerderen.¹⁰¹ De eerder genoemde W.L. Dijkhuis was, als grondeigenaar in de polder en belanghebbende bij de aanwas van kweldergronden, een van de negen boeren die in 1870 het initiatief nam tot de bedijking van de Westpolder in 1875.¹⁰² Hij was lid van het voorlopig bestuur van het waterschap 'de Westpolder' dat de voorbereidende werkzaamheden tot de inpoldering verrichtte.¹⁰³

Evenals elders brachten ook in de Westpolder de ingelanden met eigen middelen en op eigen kracht de inpoldering in 1875 tot stand. De boeren kregen, in ruil voor de te maken kosten, de beschikking over nieuwe vruchtbare bouwlanden. Aangezien zij jaarlijks hoge lasten moesten betalen aan bedij-

kingskosten en drainage waren de boerderijen in de Westpolder een vrij duur bezit.¹⁰⁴ Bovendien bleek binnen twee jaar de dijk niet bestand tegen een zware noordwester storm. De herstelwerkzaamheden kwamen geheel voor eigen rekening van de boeren maar desondanks hielden zij zich staande.¹⁰⁵

DERK ROELFS MANSHOLT, DE RADICALE LIBERAAL

Derk Roelfs Mansholt (1842-1921) was een markante figuur die een belangrijke plaats zou innemen in het leven van Herman Derk Louwes.

Mansholt was geboren in het net over de Duitse grens gelegen Ditzumer Hammrich. Hij was opgegroeid met de Heidelbergse catechismus maar had zich geleidelijk uit die sfeer losgemaakt. Onderwijs door een uitstekende dorpsonderwijzer verschafte hem de sleutel voor geheel nieuwe werelden van natuurkunde en natuurfilosofie.¹⁰⁶

In 1866 besloten zijn ouders, toen de koop van de ouderlijke pachtboerderij op het laatste moment niet doorging, hun heil elders te zoeken. Zij vestigden zich met hun vrijwel voltallige gezin op de boerderij Vogelzang te Eexta, gemeente Scheemda. De overgang naar Groningen maakte een diepe indruk op de vierentwintigjarige Mansholt en betekende een keerpunt in zijn leven. Het afscheid van Ditzumer Hammrich, waarmee hij was verbonden en waar hij een geheime liefdesrelatie met veel moeite had verbroken, viel hem zwaar.¹⁰⁷ Toch wist hij zich gemakkelijk in zijn nieuwe omgeving aan te passen en te handhaven en hij raakte snel ingeburgerd in Oost-Groningen. Zijn huwelijk met Aaltje Willems Dijkhuis in 1869 droeg hieraan ongetwijfeld bij. Zij was de weduwe van de in 1864 overleden Harmannus Franssens Tonkes en moeder van twee dochters Hendrika en Wiepke.¹⁰⁸ Door dit huwelijk zou Derk Roelfs Mansholt de stiefgrootvader worden van Herman Derk Louwes (voor de familierelaties tussen de families Mansholt en Louwes zie bijlage 1.2).

Na zijn huwelijk met Aaltje Willems Dijkhuis vestigde Mansholt zich op de boerderij van Tonkes te Meeden in het Oldambt. Hij nam actief deel aan het landbouwverenigingsleven en was, als afgevaardigde van de afdeling Meeden, al in 1870 lid van het hoofdbestuur van de Groninger Maatschappij van Landbouw. Hij zou dat blijven tot 1882, toen hij verhuisde naar de door hem gekochte boerderij Torum in de Westpolder.¹⁰⁹

Met de komst van het gezin Mansholt-Dijkhuis werd Torum een vertrouwd begrip in de Westpolder. De kleine boerengemeenschap in de polder was een netwerk van familierelaties. Torum werd een broedplaats van nieuwe ideeën en opvattingen. Plaats en betekenis van de landbouw in Groningen en in Nederland speelden hierin een grote rol. Reeds aanwezige bestuurstradities werden verder ontwikkeld en voortgezet in de roerige decennia rond de eeuwwisseling, waarin toenemende onzekerheden, politieke polarisatie, economische recessie en sociale onrust centraal stonden.

Mansholt was een warm voorstander van landbouwhuishoudonderwijs en stak daarvoor zijn licht op in Duitsland en België, landen waarop Nederland achterliep. Hij stelde in 1909 de behoefte aan speciaal onderwijs voor meisjes 'wier toekomst naar het platteland verwijst' aan de orde in de GML. Hij nam zitting in een commissie die in 1910 rapport uitbracht over de taak van de boerin en haar dochters. Volgens de commissie was die taak drieledig: als *huismoeder* was zij belast met de opvoeding van de kinderen, als *huisvrouw* met het beheer van de huishouding en als *boerin* nam zij deel aan de werkzaamheden of aan het toezicht op een gedeelte van de werkzaamheden in het bedrijf.¹¹⁰ Het werd vooral van belang geacht dat de vrouwen de modernisering van het bedrijf steunden. Om vrouwen daarvoor te motiveren achtte de commissie het noodzakelijk, aan hen begrip bij te brengen voor de betekenis van de landbouw want anders 'zouden zij de verdere ontwikkeling van de landbouw afremmen.'¹¹¹ De voorstellen van de commissie werden onveranderd aangenomen door het hoofdbestuur van de GML.

Zijn dochter Theda (1879-1956), sterk gestimuleerd door haar vader, zou de grondslag leggen voor het landbouwhuishoudonderwijs in Nederland. Zij werkte na 'de gebruikelijke jongmeisjesopvoeding na een paar kostschooljaren' thuis op de boerderij. 'Niet zonder eenige bitterheid ervoer ik, dat mijn broers, die géén boter hadden te maken, zoals ik, die geen kalveren hadden op te fokken, daarin te Wageningen wél onderwijs hadden gehad en eenige minachting hadden voor de onsystematische, overgeleverde manier, waarop ik deze werkjes uitvoerde.'¹¹²

Vanaf 1911 begon de GML met het organiseren van landbouwhuishoudcurssen onder leiding van Theda Mansholt.¹¹³ In 1913 werd zij, nadat zij zich evenals haar vader had georiënteerd in het buitenland, benoemd tot eerste directrice van De Rollecate. Dit was de tweejarige opleiding voor landbouwhuishoudleraresen te Den Hulst, gemeente Staphorst in Overijssel. Hoewel de voorkeur uitging naar boerendochters als leerling, sloot men anderen niet uit.¹¹⁴ Bij de tweede lichting leerlingen in 1915 was ook Klazien Spiets, een boerendochter uit het Groningse Eenrum¹¹⁵ en de latere echtgenote van Herman Derk Louwes.

Behalve zijn dochter Theda vervulden ook andere nazaten van het echtpaar Mansholt-Dijkhuis belangrijke functies. Hun kleinzoon, Sicco Leendert Mansholt (1908-1996), zou zijn stempel drukken op het naoorlogse Nederlandse en Europese landbouwbeleid. Twee (stief)kleinzonen, Stephan Louwe Louwes en Herman Derk Louwes, vervulden vanaf de jaren 1930 vooraanstaande functies. S.L. Louwes werd in 1934 benoemd tot regeringscommissaris voor akkerbouw en veehouderij en tijdens de Tweede Wereldoorlog tot directeur-generaal van de voedselvoorziening. H.D. Louwes ontwikkelde zich tot een prominente figuur in het landbouwwereld in Nederland. Beiden groeiden uit tot persoonlijkheden en hun namen werden begrippen, met name in de landbouwwereld. Om het onderscheid tussen hen aan te

duiden sprak men over 'S.L.' en 'H.D.' Het was niet meer nodig om hun achternaam te vermelden.

Derk Roelfs Mansholt was vaardig in woord en geschrift en hij publiceerde in diverse dagbladen. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 7 januari 1874, dus binnen een jaar na het uitbreken van de oorlog in Atjeh, bekritiseerde hij de wijze van oorlogvoeren aldaar. Het stuk was voor de invloedrijke strijder voor eerlijke verhoudingen in Nederlands-Indië, Eduard Douwes Dekker - beter bekend als Multatuli - aanleiding om een brief aan Mansholt te schrijven. Daarin gaf hij blijk van waardering voor diens 'partij trekken voor logica, recht en zedelijkheid.'¹¹⁶ Naar aanleiding van deze brief ontstonden vriendschappelijke betrekkingen tussen hen. Multatuli logeerde dan ook regelmatig op Torum als hij spreekbeurten hield in de provincies Groningen en Friesland.¹¹⁷

Via zijn abonnement op de *Werkmansbode* - het orgaan van het Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond - leerde Mansholt Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) kennen en waarderen. Domela Nieuwenhuis had in 1879 het ambt van Luthers predikant neergelegd en was uit de kerk getreden. Hij had zich ontwikkeld van een progressief-liberaal tot socialist met een sterke interesse in de toen opkomende 'sociale kwestie.' Mansholt wendde zich in 1879 tot Domela Nieuwenhuis en beide mannen, hoe verschillend van karakter en ideeën ook, onderhielden gedurende een aantal jaren contact. Mansholt introduceerde Domela Nieuwenhuis op het Groningse platteland en bood hem hulp aan waar mogelijk.¹¹⁸ Zij trokken samen op en, evenals Multatuli, logeerde ook Domela Nieuwenhuis meerdere malen op Torum. Mansholt was het eens met de denkbeelden van de sociaal-democratische richting wat betref de kritiek op de destijds heersende toestanden, maar minder aangaande de consequenties van het stelsel 'om de eenvoudige reden dat ik mij geene heldere voorstelling van hun S[ociaal] D[emocratie] kan vormen. Wel gis ik dat er belangrijke veranderingen moeten plaats grijpen in de eigendomsverhoudingen, doch kan ik mij hoegenaamd geene voorstelling maken van staatsmechanismus die in plaats treden van den tegenwoordigen bij de afschaffing van den privaateigendom.'¹¹⁹ Twee jaar later constateerde Mansholt in een brief aan Domela Nieuwenhuis dat de verschillende hervormers allemaal iets anders wilden. 'De een wil dit de andere dat. George ziet alleen heil in onteigening van het landelijk bezit, Marx geeft alleen negatieve ideeën, Lasalle dito. Waaraan moet men zich nu houden?'¹²⁰ In de brieven van 1879 tot 1891 manifesteerde zich een geleidelijke verflauwing in de relatie die uiteindelijk zou uitlopen op een breuk tussen beiden.¹²¹ In zijn laatste brief aan Domela Nieuwenhuis nam Mansholt het de geadresseerde kwalijk dat hij 'mij en iederen werkgever een uitzuiger noemt, terwijl gij weet dat we allen tot deze uitzuigerij worden genoodzaakt op straffe van zelf ten onder te gaan, waardoor niemand en niets gebaat wordt. En niet wij werkgevers zijn de eigenlijke uitzuigers, wij die een bijna even harden strijd

om het bestaan voeren als de proletariërs, wij die telkens heen en weer geslingerd worden tussen de zucht om aan onze werklieden een beter bestaan te verschaffen en de vrees voor ondergang, maar gij, *gij*, *gij* en andere rentetrekkingen die geen hand behoeven uittesteken om zich de vruchten van den arbeid van anderen toeteëigenen.¹²²

Mansholt zette zich in voor een zo breed mogelijk front van democratische verenigingen.¹²³ Ondanks de groeiende tegenstellingen tussen de diverse groeperingen werkten in de strijd voor het algemeen kiesrecht behoudende liberalen, radicale liberalen en socialisten samen. Mansholt zette zich daar volledig voor in. Ook zijn stiefschoonzoon H.J. Louwes (1861-1939), vader van Herman Derk, was een van de voortrekkers voor het algemeen kiesrecht. Hij was een van de herenboeren die voor korte tijd sympathiseerde met vooraanstaande socialisten.¹²⁴

Bij de Tweede-Kamerverkiezingen in 1888 haalde Mansholt, die kandidaat was gesteld door de radicale partij in Winschoten,¹²⁵ bij de eerste ronde de meeste stemmen. Vóór de herstemming, nodig bij het toen van kracht zijnde kiesstelsel, was echter in een anoniem manifest de doopceel gelicht van Mansholt als 'genaturaliseerde Duitser' en als vriend en geestverwant van de 'godloochenaar Multatuli.' Bij de beslissende stemming verloor Mansholt met elfhonderd negenentwintig tegen veertienhonderd drieëntwintig stemmen van Zijlker. Bij de Kamerverkiezingen van 1891 wist Mansholt, opnieuw kandidaat in Winschoten maar nu voor de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht¹²⁶, niet meer dan tweehonderd vijftienstemmen op zich te verenigen en was geen partij meer in de tweede ronde.¹²⁷ Na de verloren Tweede-Kamerverkiezingen wendde hij zich af van de politiek. Volgens zijn dochter Theda trok haar vader zich door de vele decepties 'na eenige jaren uit het politieke leven terug - dat was zijn terrein ook niet.'¹²⁸

Mansholt zette na zijn politieke activiteiten de schouders onder de pogingen van een nieuw opkomende stroming voor landnationalisatie. Hij was een van de oprichters van de in 1889 totstandgekomen Nederlandsche Bond voor Landnationalisatie naar de ideeën van de Amerikaan George. Die beschouwde het privaatbezit van de grond als hoofdoorzaak van de ongelijke verdeling van het arbeidsproduct en wenste de grond, met schadeloosstelling van de bezitters, aan staat of gemeente te brengen. Hoewel het ledental van de Bond beperkt bleef, oefende zijn propaganda in de crisisjaren rond 1890 vooral in het noorden veel invloed uit.¹²⁹ Mansholt was vijf jaar voorzitter van de Bond maar trok zich daarna terug, in hoofdzaak omdat hij inmiddels overtuigd was van de noodzaak van beschermende rechten voor de landbouw, terwijl de meerderheid van de leden deze opvatting niet deelde.¹³⁰ Daarnaast nam hij een vooraanstaande plaats in binnen de landbouworganisaties van Groningen. Als lid van het hoofdbestuur van de GML vertegenwoordigde hij respectievelijk de afdelingen Meeden (1870-1881) en Leens (1896-1916). Hij was voorzitter van het hoofdbestuur van 1882-1884 en hoofdbestuurlid

van 1897-1915. In 1917 en 1918 was hij op basis van persoonlijke kwaliteiten adviserend lid van het hoofdbestuur.¹³¹

HERMAN DERKS OUDERS IN DE WESTPOLDER

De vader van Herman Derk, Hendrik Jan Louwes (1861-1939), leerde op vijftientigjarige leeftijd zijn latere echtgenote Wiepke Tonkes (1862-1939) kennen. Zij was geboren te Meeden, uit het eerste huwelijk van haar moeder Aaltje Dijkhuis (1834-1915) met Harmannus Tonkes (1825-1864) die op vrij jonge leeftijd aan tyfus was overleden.¹³² Na hun huwelijkssluiting in 1888 namen Hendrik Jan Louwes en Wiepke Tonkes hun intrek in de door hen gekochte boerderij Nieuw Midhuizen in de Westpolder. Op die boerderij zagen hun beide kinderen Stephan Louwe en Herman Derk het levenslicht, respectievelijk in 1889 en 1893.¹³³

Evenals vele andere boerderijen in Groningen was ook Nieuw Midhuizen beklemd. Uit stukken van het kadaster te Groningen blijkt dat het een boerderij betrof van zestig hectare.¹³⁴ In februari 1894 werd het beklemdrecht gesplitst in zes kavels beklemd land en een gedeelte vrij en eigen land.¹³⁵ Het beklemdrecht, zoals dat in Groningen nog steeds voorkomt, is een soort tussenvorm tussen erfpacht en eigendom. Het is een vast en onopzegbaar recht om grond van een ander te gebruiken tegen betaling van een vaste jaarlijkse huur. De gebruiker - beklemd meier - kan zijn recht op het gebruik van de grond verkopen of verhuren. Het recht is erfelijk. De eigenaar heeft geen zeggenschap over het beheer van de grond en ook bij overdracht is zijn toestemming niet nodig. De beklemd meier of de eigengeërfde boer heeft zowel de voordelen van de eigenaar - vrijheid van bedrijfsvoering en goedkoop krediet - als die van de pachter - hij hoeft geen grote bedragen te investeren in de aankoop van grond. Het beklemdrecht speelde een belangrijke rol in de ontwikkeling van de Groningse landbouw.¹³⁶ Niet alleen in Groningen kende men het beklemdrecht, ook in andere delen van het land kwam het - minder sterk ontwikkeld - voor.

Het gezin Louwes-Tonkes onderhield intensieve contacten met Derk Roelfs Mansholt en Aaltje Dijkhuis op Torum. H.J. Louwes sprak nooit over Mansholt als 'stiefschoonvader' wat hij formeel wel was, maar over 'schoonvader'. Ook zijn kinderen en kleinkinderen spraken met grote waardering over Opa Derk en Oma Aaltje.¹³⁷

Nieuw Midhuizen hoorde met zestig hectare tot de grotere landbouwbedrijven. De financiële situatie was gedurende een lange periode ongunstig. Tot 1914, toen de prijzen voor akkerbouwproducten en met name voor tarwe erg laag waren¹³⁸, registreerde Hendrik Jan Louwes in zijn bedrijfsgegevens wisselende resultaten, balancerend op de grens tussen een positief en een negatief inkomen. Meerdere keren loste hij geldtekort op door het opnemen van extra kapitaal.¹³⁹ Tijdens de Eerste Wereldoorlog stegen de prijzen voor

landbouwproducten sterk¹⁴⁰ en de positieve financiële resultaten die H.J. Louwes boekte in 1914 en 1915 vormden een begin van regelmatige bedrijfswinsten.¹⁴¹ Behalve de hogere prijzen speelde hierbij ook een rol dat hij in 1916 twintig hectare grond 'in beklemrechtelijke zin' verkocht voor ruim elfduizend gulden.¹⁴² Door deze verkoop verminderden zijn uitgaven voor pacht en vaste lasten van gemiddeld vijfduizend tot ruim zeshonderd gulden per jaar. Vanaf 1916 tot aan de bedrijfsovername door zijn zoon Herman Derk in 1920 bedroeg het gemiddelde jaarinkomen een voor H.J. Louwes ongekend hoog bedrag van ruim achtduizend gulden.¹⁴³

H.J. Louwes behoorde met D.R. Mansholt tot een kleine groep boeren die zich op eigen kracht schoolde en ontplooidde. Omdat in Nederland geschikt landbouwonderwijs ontbrak, staken zij hun licht op in Duitsland en volgden daar landbouw cursussen. De opgedane ervaringen droegen zij uit in een positieve kijk op het behartigen van boerenbelangen door boerenorganisaties. Dat gold ook voor het landbouwonderwijs en voor de daarmee samenhangende voorlichting.¹⁴⁴ H.J. Louwes was sterk betrokken bij het landbouworganisatiewezen in de provincie Groningen. Twaalf jaar, van 1898-1910, was hij voorzitter van de afdeling Leens van de GML, daarna was hij tot 1918 lid van het hoofdbestuur van de GML.¹⁴⁵ Ook was hij secretaris van de in 1892 opgerichte Coöperatieve stoomzuivelfabriek 'De Marne' te Leens, en bestuurslid van de Vereniging tot verkrijging van grond door Landarbeiders.¹⁴⁶ Na zijn periode als 'werkend lid' van de rederijderskamer Asinga werd hij in 1904 benoemd tot erelid.¹⁴⁷

Zoals de meeste boeren in Groningen was ook H.J. Louwes aangesloten bij de Liberale Unie. Hij hoorde tot de geavanceerde richting. De partij kenmerkte zich door een zwakke organisatie met als gevolg dat iedere liberaal zijn eigen standpunten vrij kon uitdragen.¹⁴⁸ H.J. Louwes nam actief deel aan de gezamenlijke strijd van liberalen, radicalen en socialisten voor het algemeen kiesrecht. Op de oprichtingsvergadering van het Provinciaal Groninger Comité voor Algemeen Stemrecht op 30 januari 1887 werd hij, evenals zijn stiefschoonvader D.R. Mansholt, gekozen als bestuurslid.¹⁴⁹ Geleidelijk echter ontstond verdeeldheid tussen de diverse groeperingen in de democratische bewegingen over de te volgen weg. Louwes sprak daarover zijn grote teleurstelling uit in een van zijn brieven aan Domela Nieuwenhuis. 'Wat spijt het mij, dat er zoo'n strijd is in het democratische kamp, overal wantrouwen en haat, de vijandelijke kracht is nog zo sterk...Als ik het volk was zou ik zeggen hoor eens lui, wil je kibbelen over de manier waarop ge mij wilt helpen om de overwinning te behalen, best, mits binnenskamers, maak je echter straatrumoer en verraad je daardoor de plannen aan mijn vijand, dan weg met je allen, ik zal mij alle[e]n wel redden, en wat de manier dus betreft, waarop wij ons de vruchten van de overwinning te nutten willen maken, dat zal ik zelf wel uitmaken, maar helaas, zoo kan het volk niet spreken.'¹⁵⁰ In een brief aan Domela Nieuwenhuis uitte hij in augustus 1891 zijn bezorgd-

heid over de inmiddels zeer verslechterde verhouding tussen D.R. Mansholt en Domela Nieuwenhuis. 'Over die kwestie tussen mijn schoonvader en U schrijf ik U noode mijne meening. Dat is wel zoo'n onverkwikkelijke strijd als 'n donderbui onder 't kooldorschen. Ik kan U niet half zeggen hoe het mij spijt, twee menschen zoo te zien kibbelen, die ik beiden hoog acht en over en weer elkaars hoogachting waard zijn.'¹⁵¹ Louwes trachtte in het conflict te bemiddelen, maar moest na een maand constateren dat hij daarin niet kon slagen. 'In uw vorige brief schreef ik U, dat ik U later mijn meening eens zou zeggen over die strijd tussen mijn schoonvader en U. Ik deed dat toen, in de vaste overtuiging dat ik de vrede zou kunnen herstellen en de veete uitwisschen, maar de sneeuwbal is een lawine geworden en die te stuiten gaat boven mijne kracht. Misschien is het goed, dat wat niet zamen hoort zich scheidt, maar waarom moest die scheiding zoo smartelijk zijn, wantrouwen hier, verdachtmakingen daar, haat en vijandschap overal. Jammer, jammer, duizendmaal jammer...Alle krachten worden ingespannen om elkaar aftemaken, en het volk, komt om van gebrek.'¹⁵²

H.J. Louwes streed ook voor de verbetering van positie van de landarbeiders. Dat hij oog had voor hun situatie kwam onder andere naar voren in dezelfde brief aan Domela Nieuwenhuis. 'De Bildster werkstakers, die wij in de oogsttijd bij ons aan 't werk hebben gehad, zijn mij best bevallen. Ze zijn hier tot wederzijds genoegzaam geweest. Jammer dat de meeste zoo slecht ontwikkeld zijn, enkelen echter hadden een heel goed inzicht in de zaak. Van toegeven is echter geen sprake. 't Zijn echte taaie Friesche vasthouders. Maar met dat al hebben de menschen een heel treurig heenkomen. Och God wat waren ze arm. Ik heb de menschen - een paar - van kleeven moeten voorzien, als ze bij mij zouden blijven doorwerken. Ze hadden letterlijk niets om 't lijf. Die stakkers.'¹⁵³ De opkomende socialistische beweging verweet de liberalen, alleen maar actief te zijn 'om zo invloed te krijgen op het volk.' Als reactie hierop vroeg Louwes zich af 'waarom het blijkbaar zo misdadig was om zich als gegoed burger bezig te houden met het sociale vraagstuk. Moet je (daarvoor) persé in een hut geboren zijn?'¹⁵⁴

Rond 1912-1913 deden zich in gezin Louwes-Tonkes enkele veranderingen voor. De oudste zoon Stephan Louwe had zijn studie aan de Rijks Hogere land-, tuin- en bosbouwschool te Wageningen voltooid. Hij werd, na één jaar assistent-Rijkslandbouwconsulent te Schagen te zijn geweest, in 1913 benoemd tot directeur van de Rijkslandbouwwinterschool en tot Rijkslandbouwconsulent voor Overijssel te Meppel.¹⁵⁵ Herman Derk rondde in 1913 de Rijkslandbouwwinterschool in Groningen af en werkte sindsdien bij zijn vader op de boerderij Nieuw Midhuizen. Beide zoons beëindigden dus binnen twee jaar hun beroepsopleiding en zetten de eerste stappen op de weg van hun latere werk. Uit de beschikbare gegevens blijkt niet in hoeverre de studiekosten een stempel drukten op de financiële situatie. Aangenomen mag worden dat enerzijds het wegvallen van studiekosten en anderzijds het feit dat beide zoons werkten een aanmerkelijke verlichting boden van de lasten.

Of, en zo ja in hoeverre, de jonge Herman Derk de bedrijfsvoering van zijn vader beïnvloedde, valt evenmin uit de archieven op te maken.

In 1920 vertrok Hendrik Jan Louwes met zijn echtgenote Wiepke Tonkes naar Groningen. Hij was van 1927-1931 gemeenteraadslid in Groningen.¹⁵⁶

Kort na het vieren van hun gouden bruiloft in 1938 overleed H.J. Louwes op 27 januari 1939; zijn vrouw overleefde haar man nog geen vijf maanden en overleed op 9 juni 1939.¹⁵⁷

1.4 HERMAN DERK LOUWES

Herman Derk Louwes werd op 15 augustus 1893 geboren op de boerderij Nieuw Midhuizen te Vierhuizen, als tweede en jongste kind van het echtpaar H.J. Louwes en Wiepke Tonkes. De oudste zoon Stephan Louwe, geboren in 1889, was vernoemd naar zijn grootvader van vaderszijde Stephan Louwes; de voornamen van Herman Derk verwezen naar de beide echtgenoten van zijn grootmoeder, Aaltje Dijkhuis: Harmannus Tonkes en Derk Mansholt. Herman Derk groeide op in wat genoemd werd een redelijk harmonieus gezin met een joviale en tegelijk zeer kritische vader, een vriendelijke en intelligente moeder en met een oudere broer die, in tegenstelling tot de bescheiden en ietwat introverte Herman Derk, impulsief was en sterk op de buitenwereld gericht. Hij had een sterke geldingsdrang¹⁵⁸ en was overtuigd van zijn eigen kwaliteiten. Zo stelde hij bij zijn sollicitatie voor de functie van secretaris-penningmeester van de Overijsselsche Landbouwmaatschappij in 1918 harde financiële eisen. Er moest een jaarsalaris van vijfduizend gulden op tafel komen. Hoewel het bestuur er moeite mee had, kreeg Stephan Louwe Louwes zijn zin.¹⁵⁹

In tegenstelling tot zijn ouders was Herman Derk zeer religieus. Hiervan zijn de wortels niet duidelijk. Mogelijk hing het samen met zijn beschouwende, naar de zin van het leven zoekende geest. Volgens J.P. Wiersma, die in 1969 een boek schreef over Herman Derk Louwes als 'een voorman van de Nederlandse landbouw,' zocht Herman Derk in zijn jeugd vaak contact met een oudere, gereformeerde arbeider die in dienst was bij zijn vader. Herman Derk stelde hem vragen over de bijbel en over het geloofsleven. Volgens die niet nader te verifiëren bron zou Herman Derk, samen met een schoolvriend, op een Oudejaarsavond de kerkdienst hebben bezocht in het nabijgelegen Hornhuizen. Dit zou voor hem een bijzondere ervaring zijn geweest en 'het bij die gelegenheid ingeplante woord zou hij nooit verloochenen of ontrouw worden.'¹⁶⁰ Een impliciete bevestiging van dit kerkbezoek op Oudejaarsavond kan liggen in het feit dat van de door Herman Derk regelmatig gehouden preken er opvallend veel plaats vonden op Oudejaarsavond, zoals bleek uit zijn bijgehouden 'Prekenboekje.'¹⁶¹ Vast staat ook dat Herman Derk zeer intensief de bijbel las waaruit hij later rijkelijk citeerde bij diverse aangelegenheden. Zijn bekendheid met de gedichten van P.A. de Génestet was groot en

ook daarvan gaf hij herhaaldelijk blijk in preken en redevoeringen. Uit de keuzes die hij maakte, duidelijk aangestreept en aangegeven in zijn bewaard gebleven en van veelvuldige aantekeningen voorziene bundel, kan zijn zoektocht mede worden afgeleid. Enkele van deze fragmenten ter illustratie:

'Mijn geloof drijft, als een stroohalm, zwak en teder,
Drijft henen op des twijfels vloed.'

'Mijn Wetenschap en mijn Geloof,
Die leven saam en ...stoeien!
Het is je een lust om aan te zien,
Zoo'n recht geloovig knoeien.'¹⁶²

Herman Derk verenigde in zich een groot aantal kenmerken van het vrijzinnige protestantisme, zoals de historicus J.C.H. Blom die weergeeft. Vrijzinnigen voelden zich staan in een eeuwenoude traditie waarin Erasmus de centrale figuur was. De nadruk lag op het oordelen op grond van eigen onderzoek en op verrijking van het innerlijk leven door scholing en studie. Eenvoudige praktische vroomheid, persoonlijk geloof en bijbelstudie stonden centraal. Vrijzinnig protestanten streefden naar een vreedzaam, sober leven in naastenliefde. Zij wezen dogma's, bindende belijdenissen en opgelegde kerkelijke autoriteit af, evenals het idee dat een geloofsgemeenschap het monopolie van de ware godskennis zou bezitten. Zij kenden een grote verdraagzaamheid en lieten ruimte voor vrije ontplooiing. Hun verlangen naar een breed, algemeen en 'open' christendom - met openheid naar cultuur en naar de wereld - had tot gevolg dat zij er niets voor voelden zich op te sluiten in een eigen kerkelijke kring. De vrijzinnige overtuiging ging gepaard met relativisering van eigen standpunten, aarzelingen en onzekerheden. Binnen die onzekerheden trokken zij echter op wezenlijke punten één lijn. Zo wezen zij zowel het fascisme als het communisme af. Vrijzinnigen hadden een afkeer van strakke organisaties. Sociaal gezien waren zij voornamelijk geworteld in de gegoede en enigszins ontwikkelde burgerij.¹⁶³ Religieus vrijzinnigen in Groningen raakten geleidelijk steeds meer verbonden met politiek vrijzinnigen,¹⁶⁴ een combinatie die ook bij Herman Derk te constateren viel.

Zoals reeds eerder aangegeven bestonden er intensieve contacten tussen de gezinnen Louwes-Tonkes op Nieuw Midhuizen en Mansholt-Dijkhuis op de twee kilometer verder gelegen boerderij Torum. Met name de invloed van Derk Roelfs Mansholt op de nog jonge kinderen Louwes was groot. Herman Derk bewaarde daar dierbare herinneringen aan: 'Opa Derk was wel streng van uiterlijk, maar warm van hart en vol daadwerkelijke belangstelling voor zijn kleinkinderen; hij leerde ons scheepjes maken, geen blokken hout met een lapje erop, maar zulke die werkelijk zeilen konden, organiseerde wedstrijden in het schijfschieten met een buks, etc. En Oma Aaltje, die alleen al

door haar zitten achter de tafel met haar lieve persoonlijkheid de sfeer van het huis bepaalde. Grote eerbied heb ik ook voor het vanzelfsprekende respect, dat men er had en leerde voor eens anders overtuiging. Het was een tijd van felle, principiële tegenstellingen op velerlei gebied, van gelovigen en vrijdenkers, van vooruitstrevende en conservatieve stromingen, van strijd voor de school, etc. Maar hoezeer er ook een eigen standpunt werd ingenomen, hoe bewust dat ook beleefd werd, over eens anders overtuiging werd steeds met eerbied gesproken en respect daarvoor werd allen bijgebracht. Ik heb dat van daaruit en ook van ons eigen ouderlijk tehuis uit, dat ook in de nabijheid zo nauw met dat van onze grootouders samenleefde en er overigens ook in de geest zo innig mee verbonden was, steeds ervaren en leren beseffen, dat daar zeer hoge normen van eerbied voor eens anders overtuiging werden hoog gehouden. In mijn leven ben ik het steeds meer als een groot voorrecht gaan zien deze levensles te hebben meegekregen; het heeft mij misschien mede behoed voor eigengereide vroomheid.¹⁶⁵ Wellicht lag hier mede de oorsprong van zijn latere grondhouding, zoals Herman Derk die weergaf in 'Wees verdraagzaam, bereid tot begrijpen, overtuigd van eens anders goede bedoelingen.'¹⁶⁶ Hij vatte die houding samen in een hem kenmerkende uitdrukking '*Neem de ander op zijn best.*'

Het opgroeien in de Westpolder op een boerderij, grenzend aan de Waddenzee, maakte diepe indruk op de jongens Louwes. Journalist Ubink constateerde bij hen de 'wijde blik van de bewoners der lage landen aan den zeedijk...Wie boven op den dijk gaat staan ziet bij hoog water zee en lucht in elkaar overgaan en den horizon slechts hier en daar onderbroken door de contouren der eilanden in de verte. Zijn blik wordt niet belemmerd, terwijl de frissche zeewind om zijn slapen speelt. En de gedachten vliegen ongehinderd voort tot ver buiten de grenzen van het dagelijksche leven.'¹⁶⁷ Met deze impressie was Herman Derk groot geworden en de wijde blik over het eindeloze wad werd hem 'tot onvervreemdbaar bezit.'¹⁶⁸ Niet alleen op de kinderen Louwes maakte de zee grote indruk, ook andere polderbewoners ervoeren de geheimzinnige aantrekkingskracht van het grillige en onberekenbare wad. Van kindsbeen af hoorden zij verhalen over storm en overstromingen en de gevaren die zij met zich meebrachten.¹⁶⁹ Sicco Leendert Mansholt vond als kind de dijk, de kwelder en het wad het allermooiste van de polder. Na school liep hij eerst naar de polderdijk en daarna pas ging hij naar huis.¹⁷⁰ Ook Herman Derk was zeer geïnteresseerd in de zee en de oerkrachten daarvan. Zo bracht hij in de ledenvergadering van de afdeling Leens van 28 december 1917 de stormvloed ter sprake van 25 december 1717, die het gehele kleigebied bijna tot de stad Groningen overstroomde en waarbij meer dan tweeduizend mensen omkwamen.¹⁷¹ Door eigen waarneming, studie en onderzoek ontwikkelde zich zijn naderhand gevleugelde uitdrukking: '*de zee kan altijd meer.*'¹⁷²

LAGER EN VOORBEREIDEND ONDERWIJS

Herman Derk ging, evenals zijn broer Stephan Louwe, naar de openbare lagere school in het vier kilometer verder gelegen dorp Vierhuizen. Hij luisterde graag naar 'meester Winter', het hoofd van de school. Winter kon indringend vertellen en wat hij zei had grote invloed op de leerlingen. Hij was een diepgelovig mens en leerde de jongeren godsdienstige gezangen die Herman Derk thuis nooit had gehoord. Winter besprak ook met zijn leerlingen de beroeringen van die tijd, zich uitend in emigratie en landarbeidersstakingen.¹⁷³ Die verhalen vielen bij Herman Derk in een vruchtbare bodem en hij gaf daarvan meerdere malen blijk in zijn latere toespraken en redevoeringen. Hoezeer hij geïnteresseerd was in het verleden bleek naderhand duidelijk uit een brief aan zijn verloofde en latere echtgenote Klazien Spiets, waarin hij een bezoek aan een familielid, een zekere Oom Jo, aankondigde. 'Gezamenlijk zullen wij ons dan verdiepen in vervlogen tijden, toestanden en personen, en zoo ons beiden de bekoring en de poëzie daarover op ons laten inwerken. Want die ligt in het verleden voor wie er van houdt. Al te veel verdiepen in het verleden is niet geraden, want dan ontgaat ons de juiste bezinning voor het levende en werkende heden. Maar toch, een zekere belangstelling en eerbied voor het voorbij gegane...geeft ons een beter inzicht in het wezen, en in het betrekkelijke en onvolmaakte van het heden; het stelt ons duidelijker voor oogen de bescheiden plaats die wij innemen in de rij der elkaar opvolgende geslachten. En door deze gedachten geleid zal Oom Jo vanavond aan mij een aandachtig en rustig toehoorder hebben bij zijn omzwervingen in het verleden.'¹⁷⁴ Ook in zijn latere toespraken en redevoeringen gaf hij er meerdere malen blijk van dat de geschiedenislessen niet aan hem waren voorbijgegaan. Zo haalde hij een gesprek aan dat hij in 1926 had met zijn buurman, een landarbeider die zijn honderdste verjaardag vierde. 'Hij was een flinke man en hij had een flink gezin gehad, zodat niet aangenomen kon worden, dat nu juist hij bijzonder slechte omstandigheden had doorgemaakt. Maar als hij vertelde hoe hij als oogstarbeider op de Groninger klei werkte op een boerderij en des Maandagmorgens om 3 uur van huis ging om na 6 uur lopen om 9 uur op zijn werk te zijn en dan Zaterdagmiddags om 3 uur van zijn werk ging om Zaterdagavond 9 uur weer bij zijn gezin te zijn, dan merkt U wel hoe afbeulend dit voor allen, die niet buitengewoon sterk waren moet zijn geweest. Als U zich dit even indenkt, dan zult U ook direct begrijpen, hoe ontzaglijk gering de ontplooiingsmogelijkheden tot een zinvol leven in een dergelijk leven zijn geweest.'¹⁷⁵

Na de lagere school te Vierhuizen volgde Herman Derk, evenals zijn broer Stephan Louwe, de school met uitgebreid lager onderwijs in het verder gelegen dorp Ulrum. Hoofd van die school was H. Scholte aan wie Herman Derk zeer goede herinneringen bewaarde: 'Wie met mij het voorrecht had bij hem te mogen leren zullen een blijvend indruk behouden van meester Scholte en hem van harte dankbaar blijven.'¹⁷⁶ Zijn grote passie was en bleef lezen en

uit de vele boeken trok hij lessen voor zijn eigen leven. Zo besloot hij, aan de hand van boeken van de Zweedse schrijfster S. Lagerlöf over de ontwrichtende werking van drankmisbruik voor gezin en samenleving op het platteland in Zweden, nooit een druppel alcohol te zullen drinken.¹⁷⁷ Dit bleef niet bij een voornemen, hij zou volgens meerdere informanten zijn leven lang geen sterke drank gebruiken.¹⁷⁸

Terwijl zijn broer Stephan Louwe de vijfjarige opleiding aan de Rijks HBS te Groningen met succes afrondde, verliet Herman Derk deze school reeds na drie jaar; het is niet duidelijk waarom. Hierbij speelden waarschijnlijk diverse aspecten een rol. Groninger kleiboeren zagen graag dat een zoon de boerderij zou overnemen terwijl het de gewoonte was dat, als er in een gezin meerdere zonen waren, er één zo mogelijk de Hogere Landbouwschool te Wageningen volgde of een universitaire studie.¹⁷⁹ Waarom de oudste zoon Stephan Louwe koos voor de Hogere Landbouwschool en Herman Derk voor de boerderij, is uit de archieven niet af te leiden. In welk opzicht de ouders een rol speelden is evenmin duidelijk. Het lijkt niet uitgesloten dat verschil in aanleg en belangstelling van de beide jongens van doorslaggevende betekenis was. Uit gesprekken met meerdere personen die Stephan Louwe en Herman Derk persoonlijk hebben gekend, kwam het beeld naar voren van twee geheel verschillende karakters. Stephan Louwe als de nuchtere, zakelijke, naar buiten gerichte boerenzoon met een sterke geldingsdrang. Hij voelde zich geen boer. Herman Derk als de romantische, idealistische, filosofisch ingestelde, visionaire man, religieus en zoekend naar de diepere waarden van het leven.¹⁸⁰ M. Ruppert, die hen beiden tijdens en na de Tweede Wereldoorlog van nabij meemaakte, formuleerde het aldus: "'H.D. was meer de ziener, S.L. de regent.'"¹⁸¹ Volgens zijn jongste zoon was Herman Derk erg gehecht aan het platteland en was hij min of meer voorbestemd om boer te worden. Het was in hun kringen gebruikelijk dat een van de zonen het bedrijf zou overnemen en het was niet van belang welke dat was. Als er meerdere zonen waren volgde een van hen hun vader op als boer en gingen de overigen studeren. Een andere reden dat Herman Derk stopte na drie jaar HBS kan zijn geweest dat hij daartoe gedwongen werd door een oogziekte, die hem op jonge leeftijd trof. Wiersma vermeldt dat mevrouw Louwes-Spiets hem in 1964 had verteld dat Herman Derk gedurende zijn HBS-periode in het ziekenhuis te Leiden een oogoperatie had ondergaan. Het zou een moeilijke periode zijn geweest die het leven van Herman Derk veranderd had.¹⁸² Wellicht is de bron van deze informatie Herman Derk zelf geweest. Herman Derks jongste zoon bevestigde dat zijn vader al tijdens zijn HBS-periode contact had gehad met een oogarts in verband met 'groene staar'.¹⁸³ Met betrekking tot het beëindigen van de HBS na drie jaar moet het tenslotte niet uitgesloten worden geacht dat de leerstof op de HBS de nogal zoekende, meer filosofisch ingestelde jonge Herman Derk niet bevredigde. In de HBS lag namelijk, zoals hij later zelf verklaarde, de nadruk op kennis en rationali-

satie. Bewuste vorming, fantasie en dergelijke waren er niet bij. Hij vond wiskunde een 'allerellendigst zwaar vak' en was die kennis spoedig weer kwijt. Veel profijt had hij daarentegen van aardrijkskunde en geschiedenis terwijl de onderwezen talen een 'groot en blijvend nut' hadden.¹⁸⁴ Herman Derk ontwikkelde zijn talenkennis grotendeels via zelfstudie. Naar aanleiding van zijn latere reizen naar het buitenland beschreef hij hoe hij zich daarop voorbereidde. 'Een zeer eenvoudig en voortreffelijk middel is een boek te nemen in de gewenste taal, daarmee alleen in een kamer te gaan en er hardop uit voor te lezen. Als men dit veertien dagen doet, al is het iedere dag maar een vijf minuten, dan heeft men een uitstekende lippengymnastiek, men verrijkt zijn woordenschat en het vreemde gaat van de taal af. Persoonlijk heb ik mij met deze methode zeer wel bevonden...Aan een diner te Vancouver was het mijn beurt de Canadese gastheren te bedanken en ik deelde mede, toen ik in het Engels uitgesproken was, geen beroep op de heer Marion te behoeven te doen, omdat ik zelf wel voor de Franse vertaling zou zorgen; "en même temps me protegeant de sa plaisanterie", "mij beschermend tegen zijn spot". De inhoud van mijn toespraak heeft nooit zo'n indruk kunnen maken als deze demonstratie van onder Nederlanders toch heel gewone talenkennis."¹⁸⁵

De meest waarschijnlijke reden voor zijn keuze voor de boerderij lijkt echter te liggen in zijn gehechtheid aan de grond en aan de polder, getuige zijn uitspraak tegenover een van zijn latere medewerkers: 'Ik ben met alles wat in mij is aan de Westpolder verbonden. Dikwijls vraag ik mij af of ik ben als de kat, die zich aan het huis hecht of als de hond, die zich aan de mensen hecht. Ik weet het niet; misschien hecht ik nog het meest aan de grond.'¹⁸⁶

RIJKSLANDBOUWWINTERSCHOOL

Na drie jaar HBS ging Herman Derk in 1911 naar de Jan Heidemaschool, de naar de eerste directeur genoemde Rijkslandbouwwinterschool te Groningen. Uit het schrift met taaloefeningen van Herman Derk blijkt dat hij zich gemakkelijk uitdrukte: gemiddeld haalde hij voor stijl een acht. Anders was het gesteld met zijn leesbaar schrijven: daarvoor kreeg hij niet meer dan gemiddeld een vijf, met soms opmerkingen van de leerkracht als 'Denk om 't schrijven.'¹⁸⁷ Later omschreef Herman Derk zijn toekomstverwachtingen van destijds. 'Toen mijn medeleerlingen en ik in Maart 1913 met onze diploma's in den zak de Rijkslandbouwwinterschool te Groningen verlieten, scheen ons boerenleven een ritje te worden met het bekende karretje op den breeden zandweg. De wereld ging gestaag vooruit en de wetenschap gaf een veilig geleide bij de uitoefening van het bedrijf. Wij vertrouwden op een bestendigen vooruitgang en van groote geestelijke en culturele problemen had de wereld noch wij veel besef. Kennis was macht en zedelijke vooruitgang zou hand aan hand gaan met de vermeerdering en algemeene verbreiding der

wetenschappen. Ziedaar onze wereld.¹⁸⁸ Ruim een jaar later werd dat beeld wreed verstoord door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.

JONGE BOER

Na de Rijkslandbouwwinterschool bereidde Herman Derk zich voor op zijn toekomst.

Zoals reeds eerder aangegeven had hij thuis een rijke leerschool, evenals op Torum bij zijn grootouders 'Opa Derk' en 'Oma Aaltje.' De dagelijkse bedrijfsvoering, waaronder het maken van bouwplannen, leerde hij van zijn vader op Nieuw Midhuizen. Tevens paste hij zijn op school en via eigen inzet opgedane kennis zoveel mogelijk toe in de praktijk. Zijn vorming reikte verder dan het werken op de boerderij. Zijn ouders en zijn grootouders zetten zich in om verbeteringen op het platteland tot stand te brengen en daarbij was Herman Derk geen passieve toeschouwer. Naderhand verklaarde hij dat het rond de eeuwwisseling geen 'suffe boel' was. 'Allerminst! Misschien was onze streek wel wat meer bewogen dan elders, maar allerlei vooruitstrevenden gedachten woonden er. Zo herinner ik mij oude arbeiders nog te hebben horen spreken over het "Bildterjaar", dat was geloof ik 1892 toen er in het Bildt in de provincie Friesland een landarbeidersstaking uitbrak en sommige boeren in de Westpolder uit sympathie met hen deze stakers in dienst namen. Mijn reeds eerder genoemde grootvader Mansholt stond in intensief geestelijk verkeer met bv. Multatuli, en zijn zoon, de vader van de huidige minister van Landbouw, trad reeds vroeg tot de S.D.A.P. toe, waardoor ik als jongen en als jongeman figuren als W.H. Vliegen, [J.H.A.] Schaper, prof. R. Kuiper, etc. mocht ontmoeten. Zelf werd ik als jongeman van amper twintig jaar gegrepen door de idee van het vrouwenkiesrecht en heel wat handtekeningen heb ik op het petitionnement helpen verzamelen. Ik drukte daarin de voetstappen van mijn vader, die met veel plezier kon vertellen hoe hij omstreeks 1890 tussen twee veldwachters in als een soort gevaarlijke revolutionair als spreker naar een openbare meeting voor algemeen kiesrecht te Dokkum werd geleid...Een andere spanning betrof die omtrent het kiesrecht; algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen werd pas ingevoerd bij de grondwetswijziging van 1917 en als gevolg daarvan traden er ook in onze gemeenteraad van Ulrum grote veranderingen op. Deze raad die in het begin van deze eeuw nog in meerderheid gevormd werd door liberale boeren telt er nog slechts één, hoewel noch de samenstelling noch het aantal van de bevolking veel is veranderd. Dit is dus een bewijs dat voor 1917 grote groepen - met name de arbeiders - niet tot de stembus werden toegelaten; zij voelden dit als onrecht en ook dat gaf allerlei spanningen.¹⁸⁹

Herman Derk kreeg als jonge boer te maken met de beperkende maatregelen in de Eerste Wereldoorlog. Om de voedselvoorziening veilig te stellen zag de regering zich genoodzaakt, een aantal ordenende maatregelen te treffen

die diep ingrepen in het leven op de boerderij.¹⁹⁰ De ideeën van Herman Derk over de plaats van de landbouw in de toekomst werden er mede door bepaald. Op de vorming van zijn inzichten oefende de eerder genoemde J. Smid, die beschouwd werd als een landbouweconoom van formaat¹⁹¹, een grote invloed uit.¹⁹²

Ook Stephan Louwe, de broer van Herman Derk, maakte het regeringsbeleid tijdens de Eerste Wereldoorlog van dichtbij mee in zijn functies bij de Overijsselse landbouw. Zijn beoordeling daarover liet aan duidelijkheid weinig te wensen over: 'Er was niets voorbereid, de kosten van de genomen maatregelen waren veel te hoog, de maatregelen waren "verwoestend" voor het bedrijfsleven en het prijspeil werd omhoog gejaagd.'¹⁹³ De wijze waarop de regering destijds de problemen had aangepakt bepaalde in hoge mate zijn denkwijze over een adequate opzet van de voedselvoorziening, waarmee hij vanaf midden jaren dertig zou worden belast.¹⁹⁴

LID VAN DE AFDELING LEENS

Naast het werk op de boerderij sloot Herman Derk zich in 1914 aan bij de afdeling Leens van de GML en bezocht hij, tot zijn huwelijk in 1920 samen met zijn vader, de ledenvergaderingen. Hij zou deze blijven bezoeken tot eind jaren vijftig, de laatste jaren met zijn oudste zoon Hendrik-Jan. Leens was een van de grootste en meest actieve afdelingen van de GML. Uit de presentielijsten blijkt dat de, van september tot en met april maandelijks gehouden, ledenvergaderingen goed werden bezocht. Gemiddeld waren er rond de vijftenzestig leden aanwezig.¹⁹⁵ Diverse landbouwonderwerpen werden druk bediscussieerd evenals de door het hoofdbestuur van de GML toegezonden vraagpunten. In maart 1914 stelde de ledenvergadering vast, dat functionarissen slechts eenmaal herkiesbaar waren en dus niet langer dan tweemaal drie jaar zitting hadden in dezelfde functie. Bij de daardoor ontstane noodzaak tot vervanging van aftredende bestuurs- of commissieleden handelde de vergadering 'gewoonlijk zoo verstandig' om 'veelal de jongere leden daartoe aan te wijzen.'¹⁹⁶

Herman Derk was een zeer actief lid. In februari 1915 kreeg hij, met andere leden, de opdracht een commissie te vormen 'die een ernstig onderzoek instelt naar kosten, uitvoerbaarheid, etc.,' omtrent een op te richten landbouwbibliotheek.¹⁹⁷ Hij was toen voor de derde keer aanwezig.¹⁹⁸ Zijn internationale belangstelling bleek in 1914 toen hij deelnam aan een excursie van Groninger boeren naar het Deense eiland Seeland. Daar raakte hij onder de indruk van de grote voordelen van een telefoonnet op het platteland. Aan de hand van deze ervaring lichtte hij op de afdelingsvergadering te Leens op 14 april 1916 het telefoonwezen van Denemarken en Duitsland toe en vertaalde dit in de vraag 'Langs welken weg verkrijgt onze provincie een wijdvertakt telefoonnet?' Zijn verzoek om dit als vraagpunt in te dienen werd zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd.¹⁹⁹ Als een van de oorzaken van het wei-

nig gebruikmaken van de telefoon zag Herman Derk de volgens hem te hoge aansluitingskosten. Zijn voorstel om bij de autoriteiten aan te dringen op lagere aansluitingstarieven werd door het hoofdbestuur van de GML aanvaard.²⁰⁰

HERMAN DERKS EERSTE OPVATTINGEN OVER LANDBOUWORGANISATIES

Als vierentwintigjarige bracht Herman Derk in februari 1918 op de ledenvergadering rapport uit over vraagpunt III van de GML: 'Welke is in de toekomst de taak der landbouworganisaties, welke middelen moeten zij aanwenden om die taak te vervullen en hoe kunnen zij zich die middelen verschaffen?' Uit de notulen van de ledenvergadering: 'In een keurig uitgewerkt rapport zet de heer Louwes de toekomstige taak van de landbouwverenigingen uiteen. Naar aanleiding daarvan ontspint zich eene uitvoerige discussie...De acht conclusiën worden alle zonder stemming goedgekeurd en zal het rapport worden opgezonden aan den algemeenen secretaris.'²⁰¹

In zijn rapport legde Herman Derk verband met de behoefte aan organisatie in andere sectoren en groeperingen in Nederland, waarbij hij tevens verwees naar soortgelijke ontwikkelingen in het buitenland. Hij zag als taak van de landbouworganisaties 'het op alle mogelijke wettige wijzen bevorderen van de belangen van het landbouwbedrijf.' Daarbij maakte hij onderscheid tussen een 'inwendige taak, gericht op de verbetering van het bedrijf' en een 'uitwendige taak als vertegenwoordigster en verdedigster tegenover andere belangen.' Met betrekking tot de interne taak zullen de 'landbouworganisaties zich in de eerste plaats moeten bepalen tot het zoo rationeel mogelijk inrichten van het bedrijf zelf en het zoo voordeelig mogelijk aanschaffen van benodigdheden voor dat bedrijf.' Als middelen noemde hij het instellen van onderwijscommissies zodat 'het komende geslacht van landbouwers wordt toegerust met de noodige theoretische en practische kennis' met als gevolg een 'gemakkelijke uitwisseling tussen praktijk en wetenschap.' Herman Derk kende grote betekenis toe aan de ledenvergaderingen. 'Deze vergaderingen zoo belangwekkend mogelijk en zoo sterk mogelijk bezocht te krijgen, is een zeer voorname zaak, vooral wanneer vele landbouwers frank en vrij voor hunne meeningen en inzichten durven op te komen.'

Veel waarde hechtte hij ook aan het uitschrijven van *Vraagpunten* en van *Prijsvragen*. Deze wekken 'in hooge mate den lust tot onderzoek op, verhoo-gen de belangstelling en brengen de jongere leden in de organisaties meer naar voren, omdat zij dikwijls met een en ander zullen worden belast.'

Wat betreft de gewenste verhouding tussen de coöperatieve aankoop en de landbouworganisatie sprak hij zijn voorkeur uit voor 'de coöperatieve aankoop [die] uitgaat van de landbouwvereniging en aan deze verbonden blijft...wel dient er bij het beheeren der coöperatieve aankoopvereniging een groote zelfstandigheid te bestaan. Hierdoor wordt nu het voordeel ver-

kregen, dat er geen splitsing optreedt en men niet naast elkaar krijgt een landbouwvereniging en een coöperatieve aankoopvereniging.' Hij was van mening dat landbouworganisaties er naar dienden te streven 'bij de landbouwers den zin voor coöperatieve aankoop dermate aan te wakkeren, dat zij behoefte gaan gevoelen aan organisatie van den coöperatieve aankoop in opwaartsche richting.' Vergeleken met andere streken van Nederland en met het buitenland '[staat] onze coöperatieve aankoop...nog in zijn kinderschoenen.'

Coöperatieve verkoop achtte Herman Derk geen taak voor de landbouworganisatie.

Hij stelde ook de vraag aan de orde of de landbouwverenigingen zich alleen dienden te bemoeien met de directe landbouwbelangen en dus alleen uit landbouwers zouden moeten bestaan, of dat zij ook niet-landbouwers als leden moesten opnemen en meer algemene plattelandsbelangen behartigen. Hij was van mening dat dit voor iedere streek apart moest worden uitgemaakt. In streken waar de landbouwers minder algemeen ontwikkeld waren terwijl er een betrekkelijk groot aantal intellectuele niet-landbouwers voorkwam, ontraadde hij opname van niet-landbouwers of niet direct met de landbouw verbonden personen ten enenmale. In dergelijke situaties achtte hij de kans groot dat de boerenbelangen in het gedrang zouden komen.

Met betrekking tot de tweede taak - de vertegenwoordiging van de landbouwbelangen naar buiten en haar verdediging tegenover andere belangen - constateerde Herman Derk dat 'maar al te zeer blijkt hoezeer onze organisaties op dit punt te kort schieten. Allereerst dienen onze organisaties er zich op toe te leggen de landbouwbelangen bij de *regeering* te bepleiten en daar de juiste inzichten kenbaar te maken.' Verder achtte hij de openbare mening 'een machtige factor; hoe machtig zij is heeft de landbouw maar al te zeer ondervonden in dezen crisistijd. Drie oorzaken spelen hierbij een groote rol: de onbekendheid van het de openbare meening vormend publiek met de landbouwtoestanden, de vijandigheid of onverschilligheid van de groote pers en het ontbreken van een landbouwvertegenwoordiging in de Staten-Generaal.' Een doeltreffend middel om de twee eerste oorzaken te bestrijden zag hij in het oprichten van een persbureau, naar behoefte uit te breiden of aan te vullen met provinciale persbureaus. 'Het is maar al te waar, dat de landbouw niet heeft ingezien de geweldige beteekenis die de pers - de koningin der aarde - heeft in onzen tijd; hij moet daarom middelen zoeken door de pers den hem toekomenden invloed uit te oefenen.'

Herman Derk voelde niets voor het oprichten van een agrarische partij om de agrarische invloed in de politiek te versterken. 'Ons ideaal moet zijn, dat in onze organisatie alle landbouwers vereenigd zijn of kunnen zijn, dus menschen van verschillende politieke opvattingen. Uit een praktisch oogpunt gezien, zal men dan tot de gevolgtrekking komen, dat in onze landbouworganisatie politiek contrabande moet zijn. Politieke vraagpunten te bespreken in een landbouwvergadering zonder de gevoelens te kwetsen en de ge-

moederen op te winden, is een practische onmogelijkheid. Zich inlaten met politiek opent het gevaar voor scheuring en voor verwording tot politieke vergaderingen. De eenige manier waarop onze landbouworganisaties de landbouw-vertegenwoordiging kunnen bevorderen, is door hare leden aan te sporen lid te worden van een politieke partij en zich in hunne kiesvereeningen te laten gelden. Vraagstukken met een politieken kant hooren in onze landbouworganisaties niet thuis.'

Met betrekking tot de vraag van belangenbehartiging voor de boeren als werkgevers was hij duidelijk. 'Besprekingen en beslissingen over looneischen van arbeiders en ambachtslieden behooren in gesloten vergadering en zeer voorzichtig te worden behandeld...Ook politieke overtuigingen komen bij deze questies dikwijls om de hoek zien. Daarom meenen wij, dat de behartiging dezer belangen niet thuis behoort in onze landbouworganisaties, maar moet worden overgelaten aan organisaties van werkgevers in het landbouwbedrijf.'

Wat betreft de inrichting van de landbouworganisaties kwam het Herman Derk gewent voor dat de leden van een organisatie zoveel mogelijk eenzelfde bedrijf uitoefenden. Hij achtte opname in één gewestelijke organisatie van zand- en kleiboeren, van akkerbouwbedrijven en veebedrijven ongewent. 'Deze crisistijd toont ten duidelijkste welk verschil van belangen er kan ontstaan; de Groninger Landbouwbond heeft getoond hoe verschil van belangen een organisatie tot machteloosheid en ontbinding doemt. Heeft men nu binnen zekere grenzen een organisatie van landbouwers met overeenstemmende bedrijven, dan is het zaak deze organisaties zo krachtig mogelijk te maken. Een eerste vereischte is dan een democratische inrichting en geest, waarbij voor alle belangrijke bestuursfuncties steeds direct door de leden personen worden aangewezen.' Om de 'innerlijke kracht' te bevorderen sprak hij zich uit voor het samenstellen van een 'sterk centrum,' te vormen door een gesalarieerde secretaris en overig personeel. Voor de huisvesting achtte hij een eigen landbouwhuis noodzakelijk. Ook vond hij een eigen orgaan nodig want 'het vormt een stevigen band tusschen leden en bestuur, een gemakkelijk middel om alle leden mededeelingen te doen, landbouwwetenschap te verspreiden.'

Tegelijkertijd, en in tegenstelling met het bovenstaande, sprak hij zich uit voor het samenvoegen van plaatselijke landbouwverenigingen tot gewestelijke organisaties. 'Ook deze moeten zich hooger op vereenigen tot een *machtige organisatie voor het geheele land* of een groot deel daarvan. Aan haar kan worden opgedragen de vertegenwoordiging in hoogste instantie bij de regeering, de samenvoeging van den coöperatieven aankoop over groote gebieden, de uitgifte van een orgaan, dat in alle opzichten hoogstaand kan zijn.' De innerlijke tegenstrijdigheid in het betoog van Herman Derk toont aan dat zijn ideeën over de toekomstige landbouworganisatie nog in ontwikkeling waren.

De financiële kant noemde hij '*des Pudels kern*' en daarover was hij erg duidelijk. 'Voorop stellen willen wij, dat de landbouwers, wanneer zij iets van hun organisaties willen verwachten, ook niet mogen schromen een flinke contributie te betalen...men moet de landbouwers er aan gewennen, dat zij niet indirect maar direct voor hun organisatie een belangrijke som betalen.'²⁰² Het hoofdbestuur van de GML nam in grote lijnen de ideeën van Herman Derk over, behoudens één - niet onbelangrijke - uitzondering. Wat betreft de behartiging van algemene plattelandsbelangen werd vastgesteld 'dat er als regel zulk een nauw verband bestaat tusschen algemeene plattelandsbelangen - als bevordering van het verkeerswezen, electrificatie, telefoonaanleg, oprichting vakscholen, spaarbanken, drinkwatervoorziening, enz. - en de belangen van den landbouw en van de landbouwers, zoo zelfs dat de grenzen niet altijd aan te geven zijn, dat de landbouworganisaties wel degelijk geropen zijn ook op dit terrein leiding te geven of medewerking te verleen.²⁰³

In de ledenvergadering van de afdeling Leens van 3 oktober 1919 werd Herman Derk bij eerste stemming gekozen tot secretaris, maar hij was niet geneigd deze benoeming aan te nemen. Over de motieven vermeldt het verslag niets.²⁰⁴ Mogelijk speelde zijn voorgenomen huwelijk in mei 1920 en de daarmee gepaard gaande vestiging als landbouwer op Nieuw Midhuizen een rol.

REDERIJKER

Volgens Gronings gebruik trad Herman Derk na het beëindigen van zijn schoolperiode in 1913 toe tot de rederijkerskamer Asinga. In hetzelfde jaar werd ook Geert Spiets, de enige zus van Herman Derks latere echtgenote Klazien Spiets, lid. Al in zijn eerste jaar koos de vergadering hem tot vice-president. Hij bleek een zeer actief lid en trad, als het nodig was, herhaalde malen op als waarnemend voorzitter, secretaris of penningmeester. In de vergadering van 8 januari 1914 hield hij, aangezien enkele leden die een spreeksbeurt zouden houden verhinderd waren, een improvisatie (bij een improvisatie kreeg de inleider vijf minuten voorbereidingstijd waarna een drie minuten durende, samenhangende verhandeling werd verwacht²⁰⁵) over de Kerstmisvloed van 1717.²⁰⁶ Als spreker maakte hij kennelijk indruk en in de vergadering van 18 juli 1914 werd hij 'met groote meerderheid' verkozen om een spreekbeurt te houden op het aanstaande concours te Grijpskerk.²⁰⁷

Toen Herman Derk lid werd van Asinga had die rederijkerskamer haar gouden feest al achter de rug. Hij zei hierover naderhand: 'Daarin school een zeer groot voordeel: er was in haar werk stijl, traditie ontstaan en er heerste een zekere sfeer. Wij behoefden de zin van ons werk, onze gebruiken niet meer zelf te vinden, zij waren er. Wat deden wij nu? Er werd als regel een keer per maand vergaderd en dan moesten wij om de beurt een gedicht voordragen of een eigen werk, een opstel leveren, waarover dan gesproken en ge-

kritiseerd werd. Natuurlijk viel ons werk de ene keer beter uit dan de andere keer, maar in het algemeen was het peil zeer behoorlijk en de inspanning alleszins voldoende. Het vergaderen bracht ook al het voordeel, dat er een bestuur in actie was, een voorzitter en een secretaris of voorzitter en secretaresse werden gekozen en de nodige vrijmoedigheid aangeleerd en verkregen. Als ik nu nog eens op een kathedraal sta, ja ook in die van de Eerste Kamer of soms op een kansel, dan gaat de vertrouwdheid, waarmede wij eens in de kathedraal van Asinga stapten, met mij mede, want daar leerden wij de kathedraalkoorts overwinnen als jonge mensen onder vrienden, die welgezind waren. Bovendien, er heerste stellig een traditie: onze Kamer was lang voor ons begonnen, wij moesten haar hooghouden en doorgeven aan wat na ons kwam. Onze ouders, voor een groot deel oud-leden van Asinga of van een zusterkamer, vonden het vanzelfsprekend dat wij lid werden en zij volgden bij uitvoeringen onze verrichtingen met belangstelling en deskundigheid. Zo ooit, dan heb ik hier leren beseffen, wat traditie en gevestigde stijl voor jonge mensen betekenen; zij scherpten onze verantwoordelijkheid en zij droegen ons heen door tijden van tegenslag en inzinking... Tweemaal per jaar werden er ook toneelstukken opgevoerd en wel ongeveer 1 november en met Kerstmis; de daaraan voorafgaande repetities waren hoogtepunten in ons rederijkersleven, hoogtepunten van inspanning en gezelligheid. Beroepsregie kenden wij toen nog niet; een der oud-leden, groot liefhebber en kenner van het toneelspel... leidde ons spel met liefde en kennis... Eén van de redenen van ons rederijkersenthousiasme lag natuurlijk ook in het feit, dat wij elkaar daar als jonge mensen van beiderlei kunne ontmoetten. Maar ook hier was het weer het grote voordeel, dat dit zo ongezoekt ging: ons werk bracht ons samen en wij waren broeders en zusters in één kunst en met overgave, voordat eens een inniger band ons samenbracht... Asinga telt in de provincie Groningen vele zusterkamers, waarvan er ongeveer 25 verenigd zijn in het sedert 1867 bestaande Provinciaal Groninger Rederijkersverbond (PGRV), dat elk jaar in het laatst van november in een steeds wisselend dorp een groot tweedaags rederijkersfestijn organiseert. Dit festijn, steeds Concours genoemd, is een hoogtepunt in ons rederijkersleven.²⁰⁸ Toegekende prijzen - boeken in prachtband - weerspiegelden de grote betekenis die aan de concoursen werd toegekend. In 1867 bestond de eerste prijs uit de Gedichten van Tollens in twaalf delen; in 1890 waren het de Gezamenlijke Werken van Multatuli in tien delen.²⁰⁹

Vanaf het begin maakte Herman Derk zich sterk voor het voordragen van eigen werk. Daarbij had hij een voorkeur voor memorisaties (een inleiding over een zelf gekozen onderwerp waarbij het gebruik van aantekeningen was toegestaan en die bij voorkeur precies tien minuten zou duren²¹⁰), maar hiervoor kreeg hij de handen niet op elkaar. Zijn voorstel in de bestuursvergadering van 9 juni 1916 om in de 'Regeling van werkzaamheden' de verplichting op te nemen tot het houden van één memorisatie per jaar werd verworpen.²¹¹ Toch kon hij in de Algemene Vergadering van het PGRV in novem-

ber van hetzelfde jaar, als afgevaardigde van Asinga, het voorstel toelichten tot het houden van een wedstrijd in het memoriseren ter vervanging van de aldaar gehouden wedstrijd in het improviseren. Bij gebrek aan steun trok Asinga het voorstel in.²¹² Herman Derk liet zich echter niet zo gauw uit het veld slaan en uit de notulen van de vergadering van Asinga van 8 januari 1917 spreekt waardering voor zijn werk. 'De heer H.D. Louwes heeft de goedheid z'n memorisatie van het concours, waarmede hij de prijs heeft behaald, nog eens te geven voor de leden die niet op de vergadering aanwezig waren, wat zeer op prijs werd gesteld. Ze ging over De Stad en de Ommelanden.'²¹³ Ook het PGRV liet zich in het jaarverslag 1917 lovend uit: 'De heer H.D. Louwes, lid van Asinga, liet de vergadering hooren wat men onder "Welsprekendheid" verstaat.' Jurylid Ds. Diephuis was 'nauwkeurig op den winnaar van den strijd. Vooral bewonderde hij de manier waarop deze zijn gedachten kon uiten. De inhoud was leerzaam voor alle leden en hij wenschte deze memorisatie, als 't mogelijk was, in druk te zien verschijnen. De heer Louwes had schitterend gesproken en den prijs, een zilveren medaille aangeboden door het Hoofdbestuur, ten volle verdiend.' Het verslag vervolgt vrij droog: 'Nog vele leden lieten zich hooren en werden de gewone gelegenheidsonderwerpen door hen behandeld.'²¹⁴

Herman Derk was van 1918-1920 voorzitter van Asinga. In de ledenvergadering van 29 januari 1920 stelde hij zich voor de verkiezingen van april niet meer herkiesbaar.²¹⁵ Hij zou in mei in het huwelijk treden; zijn niet-herkiesbaarstelling hing wellicht samen met de gangbare opvatting dat jongelui, als ze gingen trouwen, zich terugtrokken uit de rederijderskamer. Dit was een manier om aan te geven dat de rederijderskamer een typische aangelegenheid was voor de jongere generatie.²¹⁶

Herman Derk sprak meerdere malen in zeer lovende woorden over wat de rederijderskamer voor hem had betekend. Hij had er veel geleerd en ze had zijn jongelingstijd verrijkt.

In hetzelfde jaar dat Herman Derk zich terugtrok als lid van Asinga werd hij in november gekozen tot lid van het Hoofdbestuur van het PGRV. Twee jaar later koos het bestuur hem tot voorzitter, en die functie vervulde hij gedurende vier jaar. Het PGRV, opgericht op 7 maart 1867, was ontstaan uit de behoefte aan een vereniging bij de twaalf bestaande plaatselijke rederijderskamers. Zij hadden elkaar gevonden onder de leuze: 'Alzoo Rederijders! Laat ons de handen ineen slaan, om onze genootschappen vooruit te brengen, door deze vereniging te vormen, die een brandpunt van ontwikkeling der zin voor welsprekendheid, der zin voor het goede en schone kan zijn. De wrijving van het zamenzijn der beste krachten van elk gezelschap moet leven wekken.'²¹⁷ Het PGRV organiseerde jaarlijks een tweedaags concours met voordrachten en toneelwedstrijden waaraan hoge eisen werden gesteld. Zo gaf de Commissie van Beoordeling in 1924 enkele aanwijzingen over het voordragen van gedichten. 'Men leze het gedicht eenige malen zeer aandachtig over. (Vooral niet hardop!) Hierna begint de verstandelijke analyse.

Het gedicht moet worden ontleed in versvoeten, om den rhythmus, den stroom, de beweging, den polsslag van het kunstwerk te onderkennen...De voordracht moet in den toehoorder datzelfde innerlijke leven doen ontwakken dat in den tekst is neergelegd en dat door dien tekst in ons is opgeroepen. Er is dus meer dan het logisch denkend verstand alleen, dat men moet pogen te bereiken.²¹⁸

Als lid en voorzitter van het PGRV handhaafde Herman Derk zijn inzet om aan de 'memorisatie' een meer expliciete plaats te geven. Uit het jaarverslag 1921: 'Daar nog steeds geen kampioenen voor den improvisatiewedstrijd komen opdagen, houdt de heer H.D. Louwes een korte memorisatie, waarin hij enkele bezwaren ontwikkelt tegen de hedendaagsche Nederlandsche letterkunde; het gesprokene werd door alle aanwezigen met groote aandacht gevolgd.'²¹⁹ Langzaam won hij binnen het Verbond steun voor het memoriseren. Het bestuur besloot, aan het jaarverslag 1923 toe te voegen dat het voor de leden van het Verbond van het grootste belang werd geacht 'dat zij zich speciaal toeleggen op den wedstrijd in het memoriseeren.'²²⁰ Officieel vormde de wijziging van het Reglement van het PGRV in juli 1924 de bekroning voor Herman Derk, toen de oorspronkelijke doelstelling werd uitgebreid met 'memoriseeren en improviseeren.'²²¹

In de vergadering van 19 november 1926 stelde Herman Derk zich niet meer herkiesbaar, noch als voorzitter, noch als lid van het Hoofdbestuur. Hij gaf geen motivering die aan zijn besluit ten grondslag lag. Door de vergadering werd hij bij acclamatie tot erelid benoemd 'als iemand met buitengewone capaciteiten, die tijdens de zes jaar dat hij lid van het Hoofdbestuur is geweest, zeer veel in het belang van het Verbond heeft verricht.'²²²

HUWELIJK HERMAN DERK LOUWES EN KLAZIEN SIETJE SPIETS

Op 7 mei 1920 trad Herman Derk in het huwelijk met de landbouwhuishoudlerares Klaziena Sietje Spiets (roepnaam Klazien), geboren op 30 april 1893 te Wehe-den Hoorn, gemeente Eenrum in de provincie Groningen.²²³

Haar vader Anco Spiets was landbouwer van beroep en had in Den Hoorn een boerderij van rond de twintig hectare.²²⁴ Het gezin Spiets, bestaande uit het echtpaar A. Spiets en G. Helwerda, Klazien en haar twee jaar jongere zus Geert, was Nederlands Hervormd. Na de lagere school en (waarschijnlijk) enkele jaren Uitgebreid Lager Onderwijs volgde Klazien de opleiding voor landbouwhuishoudlerares De Rollecate waar zij op 30 november 1916 haar getuigschrift behaalde.²²⁵ Ruim een maand later volgde haar benoeming tot landbouwhuishoudlerares in het Limburgse Posterholt.²²⁶

Onduidelijk is wanneer en op welke wijze Herman Derk Louwes en Klazien Spiets elkaar leerden kennen. Twee dochters van Geert verklaarden onafhankelijk van elkaar dat de kennismaking had plaatsgevonden tijdens de

Echtpaar H.D. Louwes-K.S. Spiets (zonder datum). Groninger Archieven

periode dat Geert Spiets lid was van Asinga en Herman Derk voorzitter. Tijdens een bezoek van Herman Derk aan Geert, die wegens ziekte thuis verbleef, zou Klazien aanwezig zijn geweest en op die manier zouden ze kennis met elkaar hebben gemaakt.²²⁷

Na hun huwelijk vestigden Herman Derk en Klazien zich op de boerderij Nieuw Midhuizen te Vierhuizen. Herman Derk pachtte de boerderij van zijn vader, die eigenaar bleef. Deze vorm van exploitatie kwam in de provincie Groningen veel voor. Ruim negentig procent van de cultuurgrond was eigen bezit of verpacht aan kinderen.²²⁸

1.5 TOT BESLUIT

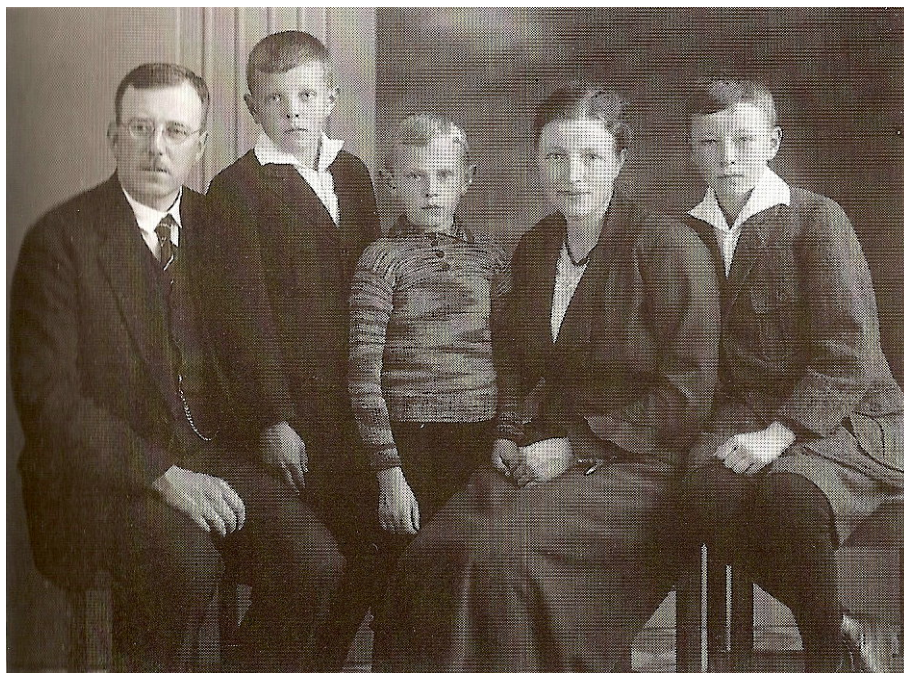
Vanaf zijn prille jeugd raakte Herman Derk, via zijn ouders en (stief)grootouders, vertrouwd met de grote maatschappelijke en politieke woelingen rond de overgang van de negentiende naar de twintigste eeuw. Botsingen tussen gelovigen en vrijdenkers, tussen vooruitstrevenden en behoudenden, tussen protestanten en katholieken, tussen boeren en landarbeiders kwamen thuis uitvoerig aan de orde. Zijn familie nam stelling met betrekking tot brandende kwesties met behoud van respect voor de overtuiging van degenen die andere opvattingen huldigden. Deze jeugdervaringen drukten een beslissende stempel op het verdere leven van Herman Derk. Als gevoelige, zoekende jongeman lieten de problemen op vele terreinen hem niet los. Staande in de rijke traditie van zijn voorouders en in de overlevering van de streek waarin hij opgroeide, maakte hij in ruime mate gebruik van de mogelijkheden die afkomst en stand hem boden.

Door het onderwijs was zijn blijvende interesse gewekt voor de loop van de geschiedenis en voor de plaats van de mens daarin, zowel nationaal als internationaal. Hierbij profiteerde hij niet alleen van de ervaringen van zijn naasten familie, maar ook van zijn wijdere omgeving. Hij toonde zich een dankbare leerling van de velen onder hen, die bestuursverantwoordelijkheden droegen of hadden gedragen op religieus, maatschappelijk, cultureel, politiek en landbouwkundig terrein.

Voor de verdere ontwikkeling van zijn al eerder gebleken uitdrukkingsvaardigheid in woord en geschrift was de rederijkerskamer een voortreffelijke leerschool. De wijze waarop hij door kwaliteit, inzet en doorzettingsvermogen kwam bovendrijven, zou zich in zijn latere leven meerdere malen herhalen.

Van huis uit in politiek opzicht vrijzinnig liberaal, maakte hij kennis met de socialistische beweging en verdiepte zich in de achtergronden ervan, evenals in die van het orthodox-protestantisme. Via zijn verloofde Klazien, opgegroeid in de katholieke enclave in het Groningse Wehe-den Hoorn en gedurende enkele jaren landbouwhuishoudlerares in het katholieke Limburg, raakte hij vertrouwd met de katholieke zeden en gebruiken.

Als vrijzinnig protestant veroordeelde Herman Derk maatschappelijke, politieke en religieuze stelsels die de persoonlijke vrijheid beknotten. Hieronder rekende hij het marxisme, het orthodox-protestantisme en het dogmatisch katholicisme. Zijn afwijzing had echter geen betrekking op personen die een van die stromingen aanhingen. Het respect voor principiële overtuigingen van anderen dat hij thuis had meegekregen, zou hem levenslang karakteriseren. Herman Derk stond, als vrijzinnig hervormd en vrijzinnig liberaal, op het snijpunt van die stromingen waarmee hij in zijn loopbaan binnen de landbouw veelvuldig te maken zou krijgen: liberalisme, socialisme, protestants-christelijke orthodoxie en katholicisme. Zijn ervaringen tijdens zijn formatieve periode legden mede de basis voor de functies die hij later zou bekleeden binnen de organisaties van boeren en landarbeiders met hun zo verschillende culturen, structuren en werkwijzen.

Gezinsfoto H.D. Louwes en K.S. Spiets met hun drie zonen: Hendrik Jan, geb. 1921; Anco Johannes, geb. 1922; Stephanus Louwe, geb. 1924 (zonder datum). Mevr. S.L. Louwes-Robertson Baarn

Boerderij Nieuw Midhuizen in de Westpolder te Vierhuizen. Ir. A.J. Louwes
Lelystad